JAKUB MACIEJ ŁUBOCKI

O PROBLEMIE WIELOZNACZNOŚCI TERMINU ‘BIBLIOGRAFIA’ KOLEJNY RAZ — O TERMINIE ‘BIBLIOGRAFOZNAWSTWO’ PO RAZ PIERWSZY

Specyfika terminologii jako fragmentu języka ogólnonarodowego i problem wieloznaczności. Znaczenia przypisywane terminowi ‘bibliografia’ w języku polskim. Historia terminu ‘bibliografoznawstwo’ w Związku Radzieckim. Negatywna weryfikacja tezy o dotychczasowym występowaniu ekwiwalentów tego terminu w innych językach. Argumentacja przemawiająca za wprowadzeniem neoterminu ‘bibliografoznawstwo’ w języku polskim.

SŁOWA KLUCZOWE: nauka o bibliografii, terminologia, bibliografia, bibliografoznawstwo, ocena terminów

WSTĘP

Jednym z problemów w sprawnej komunikacji naukowej jest wieloznaczność terminów¹. Wśród obfitości literatury terminoznawczej, leksykologicznej, językoznawczej, naukoznawczej czy edytorskiej zrekapitułujmy jedynie, że ogół terminów danej dziedziny (dyscypliny) buduje terminologię², a ta z kolei w sposób „szczególnie ważny” — jak uważa Jan Trzynadlowski — kształtuje język (styl) naukowy³, to jest tę odmianę ogólnego języka narodowego, która służy do „formułowania teorii naukowych”⁴, a więc przekazuje naukę, czyli „system zdań przedstawiających pewną dziedzinę rzeczywistości”, który został zako-

¹ Autor pragnie w tym miejscu złożyć serdeczne podziękowania dr Kamili Augustyn i dr Elżbiecie Herden za życzliwe uwagi i cenne wskazówki do niniejszego tekstu.

² *Słownik gramatyki języka polskiego*, pod red. W. Gruszczyńskiego, J. Bralczyka, Warszawa 2002, s. 290–291.

³ J. Trzynadlowski, *Autor, dzieło, wydawca*, Wrocław 1979, s. 109.

⁴ *Języki specjalistyczne. Słownik terminologii przedmiotowej*, red. J. Lukszyn, Warszawa 2005, s. 38.

munikowany (wypowiedziany, zapisany i udostępniony) w sposób trwały, jasny (niezawierający fałszu) i wyraźny (udowodniony i jednoznaczny)⁵. „Za podstawową cechę, jaką winien odznaczać się język naukowy, uważamy dążenie do jednoznaczności, której w języku naturalnym nie można w pełni osiągnąć. Zasadniczym sposobem uzyskiwania maksymalnej jednoznaczności jest stosowanie terminologii”⁶. Takie założenie, niezależnie od pomniejszych niuansów czy sporów odnośnie do poglądów na terminy i terminologię, spotykamy w każdej publikacji ich dotyczącej — jednoznaczność, spójność i akceptowalność powinna być dla terminów i terminologii swoista⁷. Jest to jednak, jak zauważamy w definicji terminu⁸, tylko lub aż założenie i często podnosi się argument, że na samym końcu terminologia nadal pozostaje częścią języka ogólnego, a więc rządzią nią takie same procesy, jak ogółem języka: bujna i spontaniczna ewolucja (geneza znaczeń języka z jego oddolnego użytkowania, a nie odgórnego sterowania), sta-

⁵ L. Zawadowski, *Lingwistyczna teoria języka*, Warszawa 1966, s. 7–8.

⁶ J. Trzynadlowski, op. cit., s. 106. Próbuje się nawet wskazywać konkretne cechy odróżniające terminy od wyrazów języka ogólnego. Oprócz jednoznaczności mają to być: jednomanowość, brak zabarwienia emocjonalnego, istnienie definicji, niezależność znaczenia od kontekstu, konwencjonalność oraz istnienie antonimu. Opis i krytykę tych rzekomych cech na podstawie pracy Hanny Jadackiej podaje H. Rybicka-Nowacka, *Normalizacja polskiej terminologii technicznej*, [w:] *Teoretyczne podstawy terminologii*, pod red. F. Gruczy, Wrocław 1991, s. 142–146. Por. także z cechami podanymi w: *Języki specjalistyczne...*, s. 131.

⁷ „Terminologia w granicach specyficznego dla niej obszaru stara się stworzyć spójną, jednoznaczną i akceptowalną siatkę znaczeń (obraz świata) i odpowiadających im form językowych. Wprawdzie postulat akceptowalności jest wyjątkowo trudny do realizacji, czasami graniczy z arbitralnością, ale bez przynajmniej pewnego poziomu zgody, nie byłaby możliwa komunikacja” — J. Woźniak-Kasperek, *Zawartość, dokument, obiekt, zasób — problemy nie tylko terminologiczne*, „Zagadnienia Informatyki Naukowej” 49, 2011, z. 1, s. 21. Do tych postulowanych cech odwołują się pośrednio kolejne dwie: systemowość (terminy współtworzą organicznie spójny system pojęć, co wpływa na jego znaczenie i formę) oraz ograniczoność (terminy odnoszą się wyłącznie do sfery naukowo-technicznej) — *Współczesny język polski*, pod red. J. Bartmińskiego, Lublin 2014, s. 185–186.

⁸ Sam termin ‘termin’ bywa różnie definiowany. Najnowsze spojrzenie na definicję ‘terminu’ (za jej kanon uznano „nazwa pojęcia naukowego lub technicznego”) oraz jej położenie w stosunku do ‘pojęcia’ i ‘nazwy’ podaje J. Tomaszczyk, *Model systemu informacji terminologicznej*, Katowice 2014, s. 27–31. Często jednak *a priori* zakłada się istnienie ‘terminu’ bez jego definiowania na podstawie intuicyjnego wyczuwania opozycji między wyrazami wyspecjalizowanymi co do znaczenia, występującymi tylko w określonych dziedzinach, oraz wyrazami używanymi ogólnie i powszechnie. Zawsze jednak zgodnie podkreśla się, że termin musi być „ściśle określony, konkretny, ustalony i ogólnie zaakceptowany” — K. Musiołek-Choinski, *Polskie nazwy chorób. Studium z terminologii medycznej*, Wrocław 1986, s. 25. Te postulaty spełnia definicja Zygmunta Saloniego: „element słownictwa (leksem, związek frazeologiczny) używany w określonej dziedzinie wiedzy w odniesieniu do obiektów specyficznych (zarówno obiektów materialnych, jak i pojęć) dla tej dziedziny w sposób — w założeniu — ścisły i jednoznaczny” — *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*, pod red. K. Polańskiego, Wrocław 1993, s. 555 [wyróżnienie własne]. Tak też przyjęto w niniejszym artykule.

zenie się (przechodzenie niektórych form do historii) oraz swoboda interpretacji (brak ścisłej jednoznaczności). Dlatego prawdopodobnie postulat całkowitej i bezwzględnej jednoznaczności wszystkich terminów jest niemożliwy do spełnienia⁹, w konsekwencji czego „terminy mogą być bardzo ściśle (por. terminy techniczne oraz wyrażające pojęcia dedukcyjno-logiczne, na przykład w matematyce) bądź wieloznaczne i nieostre. Jest tak zwłaszcza wtedy, gdy funkcjonują one w ramach różnych koncepcji odnoszących się do tego samego fragmentu świata, por. terminy *kultura, styl, społeczeństwo*”¹⁰. Niektórzy idą w tej kwestii jeszcze dalej. Jak pisze Leon Marszałek, „są nawet głosy opowiadające się za płynnością pojęć w tej drugiej grupie nauk [nauk humanistycznych i społecznych — JML], co ma stwarzać większą swobodę w pracy twórczej”; od razu jednak tonuje:

Doceniając intencje takiego stanowiska, trudno jednak nie uznać, że większa ścisłość pojęć i poprawność terminów nieodzowna jest także w naukach humanistycznych i społecznych, jeśli weźmie się pod uwagę, iż każde postępowanie naukowe musi cechować jednoznaczne formułowanie słowne, ułatwiające wzajemną komunikowalność między pracownikami nauki¹¹.

Zarysowany spór w podejściu do terminologii jest zagadnieniem szerszym, które wyraża się w teoriach nauki o terminologii, jakie powstały w ciągu ostatnich stu lat istnienia tej dyscypliny¹². Opisana na początku jednoznaczność i statyczność wypływa z ogólnej teorii terminologii zaproponowanej przez Eugena Wüstera i mającej charakter preskryptywny. „Ogólna teoria terminologii, skupiając się głównie na reprezentacji pojęć i standaryzacji terminów, zaniedbuje aspekt komunikacyjny, który z perspektywy społecznej posiada tę samą wagę, co funkcja reprezentacyjna, a jak wykazano, społeczna akceptacja terminów jest ważniejsza niż ich standaryzacja”¹³. Ponieważ dostrzeżono, że cele ogólnej teorii terminologii nie są możliwe do osiągnięcia ze względu na naturę jej obiektów (ich złożoność i abstrakcyjność, sieciowość powiązań między nimi) oraz dynamikę postępu naukowo-technicznego (wraz z rozwojem dyscypliny terminom zostają przypisane znaczenia, które mogą ewoluować), François Gaudin zaproponował socjologiczną teorię terminologii (socjoterminologię), która

⁹ Tak pisze o tej kwestii Stanisław Gajda: „Uproszczeniem byłoby traktowanie wszystkich pojęć naukowych jako pojęć tzw. matrycowych, opartych na zamkniętym zespole cech będących rezultatem działalności klasyfikacyjnej i dających się opisać definicją. Wiele pojęć ma kształt złożonych i bardzo wewnętrznie skomplikowanych całości, których żadna definicja nie wyczerpie, są one powiązane z innymi pojęciami i podlegają przekształceniom w procesie poznania” — *Współczesny język polski*, s. 186.

¹⁰ Ibidem.

¹¹ L. Marszałek, *Edytorstwo publikacji naukowych*, Warszawa 1986, s. 233.

¹² Szczegółowy ich przegląd podaje: J. Tomaszczyk, op. cit., s. 40–47. Tu zostaną one jedynie pokrótce zreferowane.

¹³ Ibidem, s. 41.

odchodzi od wymogu jednoznaczności terminów, eliminowania synonimów, standaryzacji i badania terminologii w izolacji od środowiska, w którym jest używana, natomiast bierze pod uwagę aspekt socjolingwistyczny i funkcjonowanie terminów w komunikacji specjalistycznej wśród twórców i użytkowników terminologii, a także interesuje się używaniem terminów w języku potocznym¹⁴.

Deskryptywny charakter tej teorii uznaje zatem, że „pełna standaryzacja jest nierealna, ponieważ język podlega ciągłym zmianom, [...] a wybór konkretnego terminu może odzwierciedlać wiedzę, status zawodowy i społeczny jego użytkowników”¹⁵. Obok socjoterminologii powstało jeszcze kilka innych możliwych ujęć terminologii, jednak wszystkie one przeciwstawiają się ujęciu preskryptywnemu, dowodząc, że „terminy nie reprezentują już rzeczywistości, ale myśli o rzeczywistości i — co za tym idzie — stan wiedzy danej dziedziny, w której tworzenie nowych terminów świadczy o ewolucji myśli w jej obrębie”, tym samym „postrzegając termin nie jako element wyizolowanego systemu terminologicznego, ale jako element specjalistycznej wiedzy — jednostkę, która utrwała tę wiedzę”¹⁶.

Mimo wszystko autor niniejszego artykułu podziela pogląd, że „terminy są tą częścią leksyki, którą da się sterować, którą można kształtować, mieć wpływ na jej postać w chwili tworzenia”¹⁷. W jego ocenie takiej postawy nie da się uniknąć, jeśli chcemy wypełniać przedstawione znamiona nauki. Dlatego też, zachowując oczywiście rozsądek, nie wolno ustawać w próbach dążenia do możliwie najpełniejszego ujednoznaczniania terminów w obrębie terminologii danej dziedziny. Stąd niniejsze, kolejne już spojrzenie na termin ‘bibliografia’ w polskiej komunikacji naukowej, w którego konsekwencji być może uda się choć częściowo rozwiązać bolączki z nim związane.

1. TERMIN ‘BIBLIOGRAFIA’ W JĘZYKU POLSKIM

W literaturze bardzo często powraca się do wieloznaczności terminu ‘bibliografia’, która to wieloznaczność odzwierciedla wielowiekową ewolucję i rozwój przedmiotu, który on oznacza, a także zmiany przypisywanego mu zakresu, będące rezultatem zmian interpretacji znaczenia. Właściwie przy każdej głębszej wypowiedzi z zakresu bibliografii, zwłaszcza w tekstach teoretycznych, badacze

¹⁴ Ibidem.

¹⁵ Ibidem, s. 42.

¹⁶ Ibidem, s. 46.

¹⁷ K. Musiołek-Choinski, op. cit., s. 27.

widzą potrzebę powtórzenia problemu wielości znaczeń tego terminu¹⁸. Sytuację tę podsumowują słowa Krystyny Bednarskiej-Ruszałowej, która mówiąc o metodzie bibliograficznej, nadmienia, że

wieloznaczność terminu bibliografia powoduje wiele niezręczności ponieważ z jednej strony oznacza on dyscyplinę naukową — uznawaną za samodzielną lub najczęściej traktowaną jako jedna z dziedzin składowych księgoznawstwa i równocześnie określa — metodę naukową, obok prowadzenia typograficznej, jedną z najbardziej typowych dla bibliologii. To drugie zastosowanie umyka jakże często uwadze badaczy¹⁹.

Według Marty Skalskiej-Zlat ten stan jest niekorzystny i konieczny do przezwyciężenia:

Do podejmowania teoretycznych problemów bibliografii nie zachęca wieloznaczność określającego ją terminu ani nasilająca się dynamika zmian w jej uprawianiu. [...] Mimo wszelkich trudności w dochodzeniu do jednoznacznych rozstrzygnięć i bezspornych sądów nie można zaniedbać pytań o to, co jest istotą bibliografii, o jej status i zakres²⁰.

W Polsce w zależności od źródła termin 'bibliografia' definiuje od trzech do sześciu denotacji (zbiorów desygnatów), a w sumie denotacji tych można literalnie wskazać osiem. Ich przegląd przedstawia tabela nr 1. Sytuacja ta zmusza do wielokrotnego doprecyzowywania, w jakim znaczeniu używa się aktualnie tego terminu, może to również prowadzić wprost do nieporozumień (przykładowo bibliografia z zakresu nauki o bibliografii według dzisiejszego stanu terminologii powinna być nazwana bibliografią bibliografii, co musi prowadzić do błędu, gdyż obecnie w ten sposób określa się jeden z rodzajów spisów bibliograficznych — tak zwane bibliografie drugiego stopnia, zawierające opisy bibliograficzne innych spisów bibliograficznych).

¹⁸ Przykładowo: S. Vrtel-Wierczyński, *Teoria bibliografii w zarysie*, Wrocław 1951, s. 216–217; A. Mendykowa, *Podstawy bibliografii*, Warszawa 1986, s. 9–12; H. Hleb-Koszańska, *O bibliografii dla niewtajemniczonych*, Wrocław 1974, s. 8–14; *Metodyka bibliograficzna. Poradnik dla autorów bibliografii specjalnych*, pod red. H. Hleb-Koszańskiej, M. Dembowskiej, H. Sawoniaka, Warszawa 1963, s. 10–12; M. Burbiana, *Wstęp do bibliografii*, Warszawa 1974, s. 5–7.

¹⁹ K. Bednarska-Ruszałowa, *Metoda bibliograficzna i jej zastosowanie*, [w:] *Z problemów metodologii i dydaktyki bibliotekoznawstwa i informacji naukowej*, pod red. M. Kocójowej, Kraków 1990, s. 47. Należy pamiętać dodatkowo, że bibliografia przede wszystkim oznacza jeszcze sam spis bibliograficzny.

²⁰ M. Skalska-Zlat, *Bibliografia w perspektywie naukoznawstwa*, [w:] *Bibliografia. Teoria, praktyka, dydaktyka*, pod red. J. Woźniak-Kasperek, M. Ochmańskiego, Warszawa 2009, s. 13.

Tab. 1. Przegląd denotacji słowa „bibliografia” w polskich słownikach, encyklopediach, normach i podstawowych podręcznikach

Lp.	źródło definicji denotacja	EWoK ²¹	EK ²²	EWBP ²³	PSB 1 ²⁴	PSB 2 ²⁵	STIN ²⁶	SEJi- SIW ²⁷	Ster- nik ²⁸	Metodyka ²⁹ , Mendykowa ³⁰ , Burbianka ³¹	Biblio- grafia ³²	Hleb- -Koszań- ska ³³	PN-N- 01225; 1989 ³⁴
1.	zdalny system wyszuki- waczy (bibliograficz- na baza danych)	–	–	–	–	–	–	–	+	–	–	–	–
2.	wykaz literatury (biblio- grafia załącznikowa)	–	–	–	+	+	–	–	–	–	–	–	–
3.	spis bibliograficzny	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
4.	metodyka bibliograficz- na (umiejętność)	+	+	+	+	–	+	–	+	+	+	+	–
5.	teoria bibliografii (dyscyplina naukowa)	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
6.	działalność bibliogra- ficzna (jej organizacja i wytwory)	–	–	+	–	–	–	–	–	–	+	+	–
7.	ujęcie historyczne (bibliologia jako biblio- grafia)	–	+	+	+	+	–	–	–	–	–	–	–
8.	dział w czasopiśmie (o nowościach wydaw- niczych)	–	–	–	+	–	–	–	–	–	–	–	–

Źródło: opracowanie własne.

Linia przerywaną oddzielono denotacje zawierające się w innej denotacji. Kolorem szarym oznaczono denotacje niepoprawne z dzisiejszego punktu widzenia. W nawiasach wskazano kolejność podania znaczenia w oryginalnym artykule hasłowym. Z powodu niedostatku słowników bibliograficznych przedstawiono także definicje z wiodących podręczników oraz norm z tego zakresu.

Z tego przeglądu dodatkowo wynika, że 'bibliografia' nie zawsze otrzymuje poprawnie skonstruowane definicje, gdyż w:

a. nadmiernym rozdrobnieniu — denotacja 1. i 2. zawiera się w całości w denotacji 3. (bibliografia załącznikowa jest jednym z gatunków bibliograficznych³⁵; bibliografia w formie bazy danych także jest spisem bibliograficznym, jedynie umieszczonym na innym nośniku niż tradycyjny), a denotacja 6. w denotacji 5. oraz częściowo 4. i 3. (zorganizowanie działalności bibliograficznej jest jednym z przedmiotów badań teorii bibliografii, a także pochodną stosowania metody, zaś wytwory tej działalności to często spisy bibliograficzne);

b. nadmiernym rozszerzeniu zakresu — denotacja 7., czyli ujęcie historyczne, w źródłach mających w nazwie przymiotnik „współczesny” czy „podręczny” nie jest pożądana³⁶, denotacja 8. zaś jest dość kuriozalna i dziś zupełnie niezrozumia-

²¹ *Encyklopedia wiedzy o książce*, pod red. A. Birkenmajera, B. Kocowskiego, J. Trzynadłowskiego, Wrocław 1971, szp. 155–157.

²² *Encyklopedia książki*, pod red. A. Żbikowskiej-Migoń, M. Skalskiej-Zlat, t. 1, Wrocław 2017, s. 219.

²³ *Encyklopedia współczesnego bibliotekarstwa polskiego*, pod red. K. Głombiowskiego, B. Świdarskiego, H. Więckowskiej, Wrocław 1976, s. 22–23.

²⁴ H. Więckowska, H. Pliszczyńska, *Podręczny słownik bibliotekarza*, Warszawa 1955, s. 34. Zob. też. M. Dembowska, *Z myślą o nowym wydaniu słownika bibliotekarza*, „Przegląd Biblioteczny” 25, 1957, z. 1, s. 25.

²⁵ *Podręczny słownik bibliotekarza*, oprac. G. Czapnik, Z. Gruszka przy współud. H. Ta-deusiewicz, Warszawa 2011, s. 31–32.

²⁶ *Słownik terminologiczny informacji naukowej*, pod red. M. Dembowskiej, Wrocław 1979, s. 28–29.

²⁷ *Słownik encyklopedyczny informacji, języków i systemów informacyjno-wyszukiwawczych*, oprac. B. Bojar, Warszawa 2002, s. 29.

²⁸ *Sternik. Słownik terminologiczny z zakresu bibliografii i katalogowania*, pod red. J. Packa, <http://sternik.bn.org.pl/vocab/index.php> [dostęp: 9.02.2017].

²⁹ *Metodyka bibliograficzna. Poradnik...*, s. 10–12.

³⁰ A. Mendykowa, op. cit., s. 11–12.

³¹ M. Burbianka, op. cit., s. 7.

³² *Bibliografia. Metodyka i organizacja*, pod red. Z. Żmigrodzkiego, Warszawa 2000, s. 13.

³³ H. Hleb-Koszańska, op. cit., s. 8–14.

³⁴ Polska Norma PN-N-01225:1989 *Bibliotekarstwo i bibliografia — Rodzaje i części składowe bibliografii — Terminologia*, pkt. 2.1–2.2.

³⁵ Jest to więc jedynie pewien rodzaj spisu bibliograficznego i wyróżnianie go nie jest słuszne, choć wiadomo, że potocznie to właśnie z tą denotacją najczęściej utożsamia się bibliografię. Z tego powodu w powszechnym rozumieniu za bibliografię uważa się przede wszystkim bibliografię załącznikową, wyrzucając poza nawias definicji wszystkie inne możliwe znaczenia.

³⁶ Odzwierciedlają to także przedmowy: EWBP — „Opracowano koncepcję księgoznawczych encyklopedii współczesnych, które zasięgiem chronologicznym objęłyby powojenne trzydziestolecie”, s. [5]; PSB 1 — „*Podręczny słownik bibliotekarza* ograniczony jest w zasadzie do terminów fachowych, z którymi spotyka się dzisiejszy bibliotekarz”, s. 7 [wyróżnienia własne].

ła: wydaje się, że jej pojawienie się jest wynikiem mechanicznego tłumaczenia francuskiego zastosowania słowa „bibliographie”³⁷.

Największe nadzieje na poprawne zdefiniowanie terminu ‘bibliografia’ można byłoby pokładać w słownikach *stricte* z zakresu nauki o bibliografii. Niestety, w jedynym takim polskim słowniku — *Sternik* — nie podjęto trudu definiowania językowej rzeczywistości na nowo (a jako słownik stosunkowo nowy mógłby rozwiązać wiele dylematów terminologicznych z zakresu nauki o bibliografii, która w obliczu nowych technologii przeżywa niebagatelne zmiany), a jedynie podano nieskomentowane i nieuporządkowane wypisy z norm, zaleceń, standardów, podręczników i słowników, w dodatku wydanych na przestrzeni kilkudziesięciu lat (1963–2012)³⁸. W związku z tym otrzymujemy obraz terminologiczny niespójny znaczeniowo (artykuł hasłowy zawiera niekiedy po kilka definicji różniących się między sobą), a także chronologicznie (brak jakiegokolwiek komentarza powoduje, że użytkownik jest pozbawiony oceny, jakie zmiany i dlaczego zaszły w definicjach) i metodycznie (przykładowo definicje z dokumentów normalizacyjnych mają swoją specyfikę — zwłaszcza jeśli chodzi o normy tłumaczone³⁹). Różne też są cele, w jakich tworzy się definicje czy opisy do wymienionych typów publikacji, co może wpływać na ich budowę, a nawet sens. W związku z tym w przypadku *Sternika* trudno uwierzyć w zapewnienia tworzących go leksykografów, że przyświecało im „utworzenie specjalistycznego narzędzia dostarczającego informacji z zakresu współczesnej terminologii bibliograficznej”⁴⁰, gdy w istocie zakonserwowano definicje dawniejsze. Wprawdzie przytoczenie ich było jednym z celów opracowania słownika („Celem bazy STERNIK jest przynajmniej częściowe wypełnienie luki w obszarze aktualnych źródeł terminologiczno-definitywnych, z zakresu bibliografii, dostarczenie materiału do dalszych analiz i dyskusji terminologicznych oraz stworzenie narzędzia przydatnego w codziennej pracy”⁴¹), jednak bez podania nowych rozstrzygnięć, uwzględniających aktualny stan wiedzy, zatrzymano się ledwie w połowie drogi, i to w tej łatwiejszej połowie. Wobec tego trudno uznać *Sternik* za źródło rozstrzygające, zwłaszcza że w jednej z definicji terminu „bibliografia” podaje: „Bibliograficzny system wyszukiwawczy umoż-

³⁷ W czasopiśmie francuskich działały ze sprawozdaniami i notatkami o nowościach wydawniczych bywały tytułowane takim nagłówkiem; wprawdzie autorki słownika, w którym pojawia się ta denotacja, dopowiadają, że synonimem może być „kronika bibliograficzna”, ale i to określenie należy uznać za wątpliwe.

³⁸ Zob. *Bibliografia*, [hasło w:] *Sternik. Słownik terminologiczny z zakresu bibliografii i katalogowania*, pod red. J. Packa, <http://sternik.bn.org.pl/vocab/index.php?tema=671&rda-definicji-i-literatura-przedmiotu> [dostęp: 13.04.2019].

³⁹ Szczegółowe omówienie problemu powszechnego (pozanormalizacyjnego) wykorzystania definicji z Polskich Norm podaje A. Grochowska, *Terminologia w zakresie informacji i dokumentacji w świetle norm ISO*, „Przegląd Biblioteczny” 71, 2003, z. 1/2, s. 43–54.

⁴⁰ *STERNIK. Słownik Terminologiczny z Zakresu Bibliografii i Katalogowania*, [s. 1], http://sternik.bn.org.pl/common/download/sternik_informacje.pdf [dostęp: 13.02.2017].

⁴¹ Ibidem.

liwiający zdalny dostęp do danych, które opisują i jednoznacznie identyfikują dokumenty” (denotacja nr 1). Czy w związku z tym wszystko, co nie umożliwia zdanego dostępu do danych opisujących dokumenty, już bibliografią nie jest? Brak komentarza choćby do tej definicji jest palący.

Po odrzuceniu denotacji 1., 2., 6., 7. i 8. zostają nam trzy prawidłowo określone współczesne znaczenia terminu ‘bibliografia’ w języku polskim — spis, metodyka oraz teoria. W innych językach sprawa ta kształtuje się podobnie, choć w różnych odcieniach (między innymi czeski, słowacki, włoski, francuski, hiszpański, niemiecki)⁴²; z wyjątkiem języka angielskiego (a raczej „świata anglojęzycznego”, ponieważ sprawa dotyczy nie tylko Wielkiej Brytanii czy Stanów Zjednoczonych, lecz także na przykład Japonii)⁴³, gdzie do dziś tradycyjnie poprzez bibliografię rozumie się szeroko pojętą bibliologię z wyłączeniem bibliotekoznawstwa⁴⁴, choć i tutaj pod wpływem pozostałych języków europejskich coraz częściej można spotkać się z określeniami ‘bibliology’⁴⁵ czy ‘book studies’⁴⁶. Odpowiedź na pytanie, czy zyskały one już pełne prawo obywatelstwa oraz jak w stosunku do nich zmienia się zakres terminu ‘bibliography’, nie jest jednak przedmiotem niniejszego artykułu. Szczegółowy opis rozwoju historycznego i specyfiki rozumienia terminu ‘bibliografia’ w języku niemieckim, francuskim i angielskim podaje Robert Blum⁴⁷, u którego zainteresowani znajdą bogato egzemplifikowane wyjaśnienie, skąd wzięła się powszechna wieloznaczność terminu ‘bibliografia’. Inaczej kwestia wygląda jedynie u naszych wschodnich sąsiadów, gdzie spór o rozróżnienie tych znaczeń na poziomie leksemu ‘bibliografia’ pojawił się w latach 70. XX wieku i doprowadził do zerwania z opisaną tradycją. Prześledzenie rozwoju tego sporu,

⁴² Por. *Základy bibliografie*, pod red. J. Drtiny, Praha 1966, s. 12–24; J. Kábrt, *Úvaha o bibliografii*, „Bibliografický Zborník” 1970, s. 5–24; L. Balsamo, *La bibliografia. Storia di una tradizione*, Firenze 1984, s. 5–9; L.-N. Malclès, *Manuel de bibliographie*, Paris 1963, s. 6–8; J.M. de Sousa, *Diccionario de bibliología y ciencias afines*, Madrid 1989, s. 63–64.

⁴³ „Literatura angielska (i następnie amerykańska) zachowała ogólne, etymologiczne rozumienie słowa w duchu »wszystko, co dotyczy książek, jest bibliografią«. Takie pojmowanie bibliografii objęło cały niemal świat anglojęzyczny, zob. na przykład japońską *Kodanasha encyclopedia of Japan* (t. 1, Tokyo 1983, s. 151–154), gdzie w artykule *Bibliography (Shoshigaku)* N. Hiraga pisze: »Współczesna dyscyplina naukowa poświęcona naukowemu badaniu książek« (w oryginale: »Modern academic discipline devoted to the scientific study of books«) — K. Migoń, *Rola terminologii w prezentacji wiedzy księgoznawczej*, „Przegląd Biblioteczny” 71, 2003, z. 1/2, s. 81.

⁴⁴ Por. też R. Stokes, *The Function of Bibliography*, Aldershot 1982, s. 1–15; D.W. Krummel, *Bibliographies. Their Aims and Methods*, London 1986, s. 4–5. Do zagadnień opisu dokumentów stosuje się określenie ‘descriptive bibliography’, zaś do zagadnień zestawiania tych opisów w większe zbiory — ‘enumerative/systematic bibliography’.

⁴⁵ G.A. Glaister, *Encyclopedia of the Book*, New Castle 1996, s. 45.

⁴⁶ Zob. na przykład D. Kerlen, *Publishing training and Buchwissenschaft in Germany*, „Publishing Research Quarterly” 16, 2001, z. 4, s. 23.

⁴⁷ R. Blum, *Bibliographia. Eine wort- und begriffsgeschichtliche Untersuchung*, „Archiv für Geschichte des Buchwesens” 10, 1969, z. 4–5, szp. 1017–1246.

argumentów w nim przytoczonych oraz jego następstw może wskazać możliwości rozwiązania problemu wieloznaczności interesującego nas terminu w Polsce.

2. WPROWADZENIE TERMINU 'BIBLIOGRAFOZNAWSTWO' JAKO JEDNO Z ROZWIĄZAŃ PROBLEMU WIELOZNACZNOŚCI TERMINU 'BIBLIOGRAFIA' W OBSZARZE JĘZYKÓW WSCHODNIOŚLAWIAŃSKICH

Jak dowiadujemy się z artykułu Iwana I. Rieszetyńskiego⁴⁸, już w 1936 roku dostrzeżono problem „występowania wielkiego chaosu”⁴⁹ w terminologii bibliograficznej. Po wieloletnich dyskusjach i pracach kilku komisji (których jednym z namacalnych efektów było opracowanie *Bibliografia. Podstawowe pojęcia i terminy* Konstantina Simona⁵⁰) uznano, że tylko opracowanie normy terminologicznej w zakresie bibliografii może przynieść rozwiązanie dyskutowanego problemu, gdyż dotychczasowe słowniki Jewgienija Szamurina⁵¹ oraz pod red. S. Czawdarowa⁵² nie spełniły pokładanych w nich nadziei (według K. Simona słownik J. Szamurina to „terminologiczna anarchia”⁵³, a słownik S. Czawdarowa już w przedmowie zastrzega, że podano w nim „tylko ogólne objaśnienia terminów. Nie mają one charakteru ścisłych definicji z punktu widzenia naukowego”⁵⁴; pełny przegląd stanowisk podaje I. Rieszetyński w swoim artykule). W celu rozwiązania problemu 14 lutego 1968 roku powołano specjalną komisję ministerialną. W wyniku jej prac 1 lipca 1971 roku ustanowiono normę GOST 16448-70 *Bibliografia. Terminy i definicje*⁵⁵ zawierającą 77 terminów. W rozdziale 1. normy — *Pojęcia ogólne* umieszczono cztery pojęcia: ‘bibliografia’, ‘produkcja bibliograficzna’, ‘działalność bibliograficzna’ i ‘bibliografoznawstwo’.

⁴⁸ I.I. Rešetinskij, *Sovremennoe sostojanie bibliografičeskoj terminologii i zadači ee standartizacii*, „Sovetskaâ Bibliografiâ” 1969, z. 2 (114), s. 19–32.

⁴⁹ Wypowiedź z pisemnego raportu L.B. Chawkiny, odebranego 31 maja 1936 roku w dyrekcji Wszechzwiązkowej Izby Książki (ros. Всесоюзная книжная палата). Cyt. za: I.I. Rešetinskij, op. cit., s. 19.

⁵⁰ K.R. Simon, *Bibliografiâ. Osnovnye ponâtiâ i terminy*, Moskva 1968.

⁵¹ E.I. Šamurin, *Slovar' knigovedčeskich terminov. Dłâ bibliotekarej, bibliografow, rabotnikov pečati i knižnoj trgovli*, Moskva 1958.

⁵² *Terminologičen rečnik po naučna informaciâ*, [pod red. S. Čavdarova et al.], Moskva 1966 (słownik w języku rosyjskim z ekwiwalentami w językach węgierskim, niemieckim, polskim, rumuńskim, bułgarskim, czeskim i słowackim).

⁵³ K.R. Simon, *Pervyj opyt sostavleniâ slovarâ knigovedčeskich terminov*, „Sovetskaâ Bibliografiâ” 1959, z. 3 (55), s. 89. Cyt. za: I.I. Rešetinskij, op. cit., s. 21.

⁵⁴ *Terminologičen rečnik...*, s. 19.

⁵⁵ Norma GOST 16448–70. *Bibliografiâ. Terminy i opredeleniâ*, Moskva 1970. Norma ta została wprawdzie ustanowiona dopiero w połowie 1971 roku, jednak Komitet Norm, Miar i Przyrzędów Mierniczych przy Radzie Ministrów ZSRR (ros. Комитет стандартов, мер и измерительных приборов при Совете Министров СССР) zatwierdził jej projekt już 26 grudnia 1969 roku, a gotową normę opublikowano w roku 1970 — I.I. Rešetinskij, *Pervyj gosudarstvennyj standart na bibliografičeskuû terminologiû*, „Sovetskaâ Bibliografiâ” 1970, z. 3 (121), s. 11.

Sam termin 'bibliografaznawstwo' w rozumieniu „teoria bibliografii” został zaproponowany przez I.G. Markowa już w 1948 roku. Była to pierwsza chronologicznie w Związku Radzieckim próba zdefiniowania bibliografaznawstwa („obszar nauki o pochodzeniu i rozwoju, o metodach sporządzania i o sposobach korzystania z [bibliograficznych] spisów druków, których celem jest udzielenie czytelnikom pomocy w postaci informacji przedstawiającej treść i ocenę książki”) oraz jego przedmiotu („spis bibliograficzny, którego formy i metody powinno badać”)⁵⁶.

Jak podaje Barbara Eychlerowa, norma wywołała burzliwy spór trwający kilka lat na łamach radzieckich czasopism⁵⁷, wynikający z rewolucyjnego charakteru przepisów ustanowionych w normie: u ich podstaw legło założenie, podstawowe dla ówczesnego pojmowania działalności normalizacyjnej w Związku Radzieckim (a przejęte z ogólnej teorii terminologii), że jednemu pojęciu może odpowiadać tylko jeden termin, a wieloznaczność i synonimia są błędem⁵⁸. „Przyjęcie powyżej przedstawionej koncepcji miało zasadnicze znaczenie dla ukształtowania normy i pociągnęło za sobą określone konsekwencje — tworzyło logiczny system pojęć bibliograficznych, ale jednocześnie zrywało z dotychczasową tradycją rozumienia i praktycznego używania terminu »bibliografia« jako wyrazu wieloznacznego”⁵⁹. W związku z tym z dotychczasowych znaczeń terminu 'bibliografia' wyłączono całokształt czynności prowadzących do powstania informacji bibliograficznej o dokumencie ('działalność bibliograficzna' — библиографическая деятельность⁶⁰), ogół spisów bibliograficznych ('produkcja bibliograficzna' —

⁵⁶ I.G. Markov, *O predmete i metode bibliografii (opyt postanovki voprosa)*, „Trudy MGBI” 1948, z. 4, s. 112–113. Cyt. za: I.V. Butko, *K voprosu o edinom ob'ekte bibliotekovedeniâ i bibliografovedeniâ*, „Vestnik Ŭgorskogo Gosudarstvennogo Universiteta” 2010, z. 3 (18), s. 51. Tłum.: JML — oryg.: „область знания о происхождении и развитии, о методах составления и способах использования указателей печатных произведений, целью которых является оказание содействия читателям путем информации, раскрытие содержания и оценки книги”, „библиографический указатель, формы и методы составления которых, она должна изучать».

⁵⁷ B. Eychlerowa, *Termin bibliografia w radzieckiej normie „Bibliografja. Tierminy i opriedielenja”*, „Przegląd Biblioteczny” 46, 1978, z. 3, s. 302–307. Tu szczegółowa argumentacja uczestników sporu (Sergiej Pawłowicz Łuppow, Nadieżda Aleksiejewna Nikiforowska, Oleg Pawłowicz Korszunow, Michaił Arkadijewicz Briskman, Abram Ilicz Barsuk, Isaak Grigorijewicz Morgensztern, Iwan Illarionowicz Rieszetyński) na podstawie ich wypowiedzi prezentowanych w artykułach naukowych (wraz z ich adresami bibliograficznymi).

⁵⁸ Zainteresowanych głębszym spojrzeniem na rozwój poglądów dotyczących działalności terminologicznej w obrębie tak zwanej radzieckiej szkoły terminologicznej należy odesłać do: H. Felber, G. Budin, *Teoria i praktyka terminologii*, Warszawa 1994, s. 69–73 (tu: obszerna dalsza bibliografia).

⁵⁹ B. Eychlerowa, op. cit., s. 303.

⁶⁰ „Ogół czynności prowadzących do przygotowania informacji o drukach i przekazania jej do czytelnika” — Norma GOST 16448–70. Cyt. za: I.I. Rešetinskij, op. cit., s. 14. Tłum.: JML — oryg.: „совокупность процессов работы по подготовке и доведению информации о произведениях печати до читателей”.

библиографическая продукция⁶¹) oraz teorię, historię, metodykę i organizację działalności bibliograficznej jako dyscyplinę naukową ('bibliografaznawstwo' — библиографоведение⁶²). Samemu terminowi 'bibliografia' pozostawiono wyłącznie znaczenie najszersze — po prostu dziedzina działalności informacyjnej. Można się spierać (tak jak to uczyniło wielu ówczesnych bibliografów Związku Radzieckiego) o szczegóły konkretnych rozstrzygnięć delimitacyjnych, ich nowego nazewnictwa czy pojemności zakresowej, jednak odnośnie do ogólnego sensu tej propozycji trudno zaprzeczyć, że była on próbą przewyciężenia problemu wieloznaczności terminu 'bibliografia'.

Argumenty „za” i „przeciw” takiemu rozwiązaniu, którymi posługiwali się oponenci, syntetycznie przedstawia tabela nr 2.

Tab. 2. Argumenty „za” i „przeciw” wieloznaczności terminu 'bibliografia'

Przeciw	Za
Normalizacja terminów podstawowych	
Nie normalizuje się pojęć podstawowych w żadnej z dyscyplin (jak normalizować pojęcie 'historia' czy 'literatura', które także są wieloznaczne?)	Praca normalizacyjna ma na celu wprowadzanie porządku, porządkowanie należy przede wszystkim zacząć od terminów podstawowych. Normalizowanie wyłącznie terminów drugorzędnych nie pomoże w rozwoju teorii i metodyki.
Odgórny (konstruowany i systematyczny)/oddolny (tradycyjny i spontaniczny) charakter terminologii	
Terminologia to część języka ogólnego, który jest żywym organizmem mającym swoją tradycję używania i rozwijającym się według swoich praw, a nie według odgórnie narzuconych norm. Jedne terminy się starzeją, a nowe powstają samoistnie.	Tradycja nie jest argumentem dostatecznym. Stosowanie terminów w oparciu o przyzwyczajenie jest niefrasobliwym podejściem do terminologii ⁶³ .

⁶¹ „Ogół spisów bibliograficznych jako rezultat działalności bibliograficznej” — Norma GOST 16448–70. Cyt. za: I.I. Rešetinskij, op. cit., s. 14. Tłum.: JMŁ — oryg.: „совокупность библиографических пособий как результат библиографической деятельности”.

⁶² „Dyscyplina naukowa badająca i opracowująca zagadnienia teorii i historii bibliografii, metodyki i organizacji działalności bibliograficznej” — Norma GOST 16448–70. Cyt. za: I.I. Rešetinskij, op. cit., s. 13. Tłum.: JMŁ — oryg.: „Научная дисциплина, изучающая и разрабатывающая вопросы теории и истории библиографии, методики и организации библиографической деятельности”.

⁶³ Jest to w istocie szerszy konflikt, sprowadzający się nie tylko do zagadnienia terminologii czy języka naukowego. Problem ten wpisuje się w szerszy kontekst koncepcji racjonalności nauki. Jak podaje S. Gajda, w drugiej połowie XX wieku podjęto próby zakwestionowania klasycznej (nowoczesnej) koncepcji nauki, która w sposób idealistyczny reprezentuje tak zwany logiczny empiryzm, oparty między innymi na „potrzebie racjonalnej rekonstrukcji wytworowo rozumianej nauki przy pomocy logiki (rekonstrukcjonizm i normatywizm)”. W wyniku kontestacji tej

Wieloznaczność i intuicyjność	
Mimo że termin 'bibliografia' jest wieloznaczny, intuicyjnie zawsze wiadomo, w jakim znaczeniu jest stosowany.	Intuicja nie zawsze pozwala na właściwą ocenę, w jakim znaczeniu jest stosowany termin 'bibliografia'. Czy Bibliografia Dalekiego Wschodu oznacza spis bibliograficzny piśmiennictwa o Dalekim Wschodzie (co o nim napisano?), spis produkcji wydawniczej Dalekiego Wschodu (co na nim wydano?) czy też dzieło poświęcone historii, organizacji lub współczesności działalności bibliograficznej na Dalekim Wschodzie (jaki jest tam stan bibliografii?).
Międzynarodowość	
'Bibliografia' to termin międzynarodowy, a jego wieloznaczność jest globalna (jak unifikować terminologię w sposób globalny, kiedy jeden język wyłamuje się z powszechnej praktyki?). 'Bibliografoznawstwo' jeszcze bardziej rozmija się z praktyką międzynarodową (na całym świecie „nauka o bibliografii” to po prostu 'bibliografia').	We wszystkich krajach terminologia bibliograficzna jest wysoce nieuporządkowana. Uporządkowanie w jednym kraju może dać impuls do podobnych prac w innym. 'Bibliografoznawstwo' jest notowane także w innych krajach ⁶⁴ .
Postulaty normy są translatorsko niepraktyczne (jak tłumaczyć z języków obcych i na języki obce nowe terminy, nieznane nigdzie indziej?).	[argument nie został podany; można jednak dodać, że w każdej sytuacji translatorskiej pojawiają się sytuacje, kiedy jeden termin jest nieprzekładalny na jakiś język w stosunku 1:1] ⁶⁵ .

koncepcji narodziła się nieklasyczna (ponowoczesna) koncepcja nauki, w której „kwestionuje się w ujęciach nauki uniwersalizm, normatywizm i rekonstrukcjonizm. Następuje zwrot ku jej widzeniu deskryptywno-historycznemu (deskrypcjonizm)”. Rozłam ten miał niebagatelne znaczenie dla języka nauki (w tym terminologii): „klasyczny rekonstrukcjonizm w stosunku do języka nauki przyjmował koncepcję języka idealnego, utożsamianego z językiem precyzyjnym. Za doskonałe precyzyjne uznawał języki sformalizowane o ściśle określonym słowniku i regułach uznawania znaczeń słów za jasne oraz o logicznej składni. Wzorowany na takich językach naturalny język naukowy powinien zawierać jednoznaczne i precyzyjne terminy oraz zdania. [...] Deskrypcjonizm przyjmuje tezę, iż należy badać język faktycznie uprawianej nauki. Zwraca uwagę, że brak precyzji (okazjonalność, wieloznaczność, nieostrość itd.) jest niezbędny, aby język mógł spełniać wszystkie zadania, do których może służyć. Narzucanie logicznego ujmowania języka prowadzi do jego zubożenia i zafałszowania. Znaczeniowej otwartości terminów i zdań nie da się uniknąć. Należy więc maksymalistyczne rozumienie precyzji zastąpić pojęciem precyzji (ściśłości) dostatecznej, wystarczającej, zrelatywizowanej do kontekstu. A zatem kategoria precyzji podlega pragmatyzacji”. W ogólnej ocenie tego konfliktu S. Gajda stwierdza, że „jeśli nawet te próby [wprowadzenia ponowoczesnego rozumienia nauki — JML] nie zakończyły się powodzeniem, to [...] zmuszały do rewizji poglądów na podstawowe wartości i normy ideału klasycznego” — *Style współczesnej polszczyzny. Przewodnik po stylistyce polskiej*, pod red. E. Malinowskiej, J. Noconia, U. Żydek-Bednarczuk, Kraków 2013, s. 63–64.

⁶⁴ Ten argument jest fałszywy, o czym w dalszej części niniejszego artykułu.

⁶⁵ „W różnych językach całość zakresu dzielona jest często w różny sposób, tak że ten sam zakres może obejmować różne części”. Są to te sytuacje, kiedy przedmiot A ma co najmniej jedną

Wiele aspektów jednego terminu/wiele terminów	
‘Bibliografia’ nie jest terminem wieloznacznym, lecz terminem o jednym znaczeniu w trzech aspektach stanowiących organiczną całość („nie widzieć tej jedności, to rozumieć przez praktykę bibliograficzną tylko mechaniczne stosowanie opracowywanych zasad i przepisów, a w teorii nie opierać się na praktyce”) ⁶⁶ .	Jeśli te aspekty byłyby jednym pojęciem, to powinny mieć takie same definicje. Nie mają ich, ponieważ ‘bibliografia’ i ‘bibliografoznawstwo’ to pojęcia różne, o odmiennych przedmiotach, metodach i wynikach. Także charakter pracy bibliografa i bibliografoznawcy jest różny.
Neologizmy	
‘Bibliografoznawstwo’ to neologizm niewygodny i wątpliwy z punktu widzenia poprawności słowotwórczej (czy do części ‘-grafia’ można dodać jeszcze ‘-znawstwo’?; wiele wyrazów zakończonych na ‘-grafia’ już oznacza naukę, por. ‘etnografia’, ‘geografia’ i in.).	‘Bibliografoznawstwo’ jest terminem poprawnym pod względem budowy ⁶⁷ (jego wieloczątkowość jest analogiczna na przykład do biblioteko-znawstwa). Istnieją nauki zakończone na ‘-znawstwo’. Neologizmy zawsze budzą sprzeciw i jako element nowy (a więc obcy) w danym systemie są postrzegane negatywnie.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: B. Eychlerowa, op. cit., s. 302–307.

część więcej niż przedmiot B lub tylko niektóre części są wspólne dla przedmiotów A i B. I choć unifikacja terminów jest ważna w skali międzynarodowej, to nie wolno mylić ujednolicenia nazw z pełną zgodnością pojęć, a „słowniki przekładowe [...], jeśli roszczą sobie prawo do uznania ich za naukowe, [powinny] oprócz pełnej zgodności pojęć, rejestrować także różne stopnie odchylenia od pełnej zgodności”. H. Felber i G. Budin odwołują się do przykładu fr. *outilage* i ang. *tool* (francuski odpowiednik w przeciwieństwie do angielskiego obejmuje także urządzenia miernicze i przytrzymujące) oraz pary ang. *cricket* i niem. *Schlagball* (tym samym sprzętem do gry gra się według różnych zasad) — H. Felber, G. Budin, op. cit., s. 86, 116–118.

⁶⁶ Marta Skalska-Zlat widzi pewne zalety takiego podejścia: „termin bibliografia — jak wiele innych występujących w naukach humanistycznych — jest wieloznaczny. Ta wieloznaczność zmusza do głębszego zastanowienia nad treściami, które niesie. Prześledzenie bowiem wszystkich znaczeń ukazuje podstawowe zagadnienia zajmujące obecnie uwagę bibliografii. Pozwalają ponadto wejrzeć w zmieniający się w czasie i przestrzeni zakres i status tej nauki” — M. Skalska-Zlat, *Bibliografia w Polsce 1945–1996. Naukoznawcza analiza dyscypliny*, Wrocław 2002, s. 7.

⁶⁷ Zob. J. Lukszyn, W. Zmarzer, *Teoretyczne podstawy terminologii*, Warszawa 2006, s. 82. Na gruncie polskim można dodać jeszcze, że także pod względem pochodzenia jest poprawny: „najczęstszym sposobem tworzenia terminologii polskiej jest więc przyswajanie lub kalkowanie terminów obcych, zazwyczaj z zachowaniem tych samych znaczeń (jeśli były one wyraźnie i jednoznacznie określone w języku oryginału)” — S. Czerni, *Słowniki specjalistyczne*, Warszawa 1977, s. 16. Potwierdzenie przekonania o poprawności ‘bibliografoznawstwa’ pod względem budowy i pochodzenia w systemie języka polskiego znajdujemy w normie PN-ISO-704:2012 *Działalność terminologiczna — Zasady i metody*, która w Załączniku B. *Przykłady metod tworzenia terminów* podaje między innymi terminy powstałe na drodze tworzenia nowych form oraz zapożyczania międzyjęzykowego. ‘Bibliografoznawstwo’ mieści się w obu tych kategoriach, gdyż jednocześnie powstało na drodze utworzenia złożenia (w tym wypadku: złożenia właściwego, to jest połączonego za pomocą interfiks, co „polega na łączeniu istniejących wyrazów lub elementów wyrazów w celu stworzenia nowej formy, która składa się z dwóch (rzadziej — trzech)

Nowelizacja normy [w 1977 roku⁶⁸], której opracowanie poprzedziły liczne konsultacje w środowisku radzieckich bibliotekoznawców i bibliografów, świadczy o zwycięstwie idei rozgraniczania pojęć: bibliografia (dziedzina naukowo-praktycznej działalności) a serwis bibliograficzny (wynik bibliograficznej działalności) oraz bibliografia (dziedzina naukowo-praktycznej działalności) a „bibliografoznawstwo” (dyscyplina naukowa) [...]. Spór „przeciwników” i „zwolenników” normy zakończył się zwycięstwem — na razie przynajmniej teoretycznym — jej zwolenników⁶⁹.

Z dzisiejszego punktu widzenia można stwierdzić, że — przynajmniej jeśli chodzi o najbardziej nas tu interesujące bibliografoznawstwo — zwycięstwo to nie było jedynie teoretyczne, gdyż upływ czasu pokazał, że termin ten na dobre zdomowił się w językach narodowych bloku byłych republik radzieckich. Wprawdzie w nowelizacjach z lat 1977 i 1984 znika on z analizowanej tu normy (podążając za słusznym argumentem, że jako termin szerszy niż sama bibliografia nie powinien podlegać rozstrzygnięciom normy poświęconej samej bibliografii) i powraca dopiero w szerszej wersji normy z 1999 roku, jednak wiele innych dowodów przemawia za jego współczesną żywotnością i użytecznością stosowania.

Do początku lat 70. XX wieku zakres bibliografoznawstwa oddawano w hałsach „bibliografia” (библиография), „bibliografia teoretyczna” (теоретическая библиография) czy — najpopularniejszym — „teoria bibliografii” (теория библиографии)⁷⁰. Początkowo chyba niechętnie odnoszono się do tego neologizmu — spotykamy go w roku 1975⁷¹, lecz jedynie jako odsyłacz do hasła „teoria bibliografii”, co świadczy o tym, że miał status mniej rozpowszechnionego synonimu⁷². Jednak w tym samym roku czasopismo w formie adnotowanej bibliografii bieżącej, założone w 1974 roku jako „Nowa Radziecka i Zagraniczna Literatura z Zakresu Bibliotekoznawstwa i Bibliografii”⁷³, zmienia tytuł i przy tej okazji

podstaw słowotwórczych, ale oznacza pojedyncze pojęcie”) i jednocześnie zapożyczenia (w tym wypadku: zapożyczenia strukturalnego, to jest kalki językowej, która jest „odwzorowaniem obcej konstrukcji językowej, na przykład budowy słowotwórczej wyrazów lub związków wyrazowych”) — Polska Norma PN-ISO-704:2012 *Działalność terminologiczna — Zasady i metody*, pkt B.2.4, B.4.3.

⁶⁸ Normę nowelizowano w 1977 roku (GOST 7.07-77 *Bibliografiâ. Terminy i opredeleniâ*), a później jeszcze w 1984 roku (GOST 7.0-84 *Bibliografičeskaâ deâtel'nost'. Osnovnye terminy i opredeleniâ*) i 1999 (GOST 7.0-99 *Informacionno-bibliotečnaâ deâtel'nost', bibliografiâ. Terminy i opredeleniâ*) — przyp. JMŁ.

⁶⁹ B. Eychlerowa, op. cit., s. 309–310.

⁷⁰ Por. T.P. Elizarenkova, *Anglo-russkij slovar' knigovedčeskich terminov*, Moskva 1962, s. 401; G.S. Ždanova et al., *Slovar' terminov po informatike na russkom i anglijskom âzykach*, Moskva 1971, s. 103.

⁷¹ *Terminologičen rečnik po informatika*, sost. S. Čavdarov [i in.], Moskva 1975, s. 76, 429.

⁷² Chwiejność tę obrazują odpowiednie działy klasyfikacji bibliograficznych. „Bibliografiâ Sovetskoi Bibliografii” jeszcze w 1971 roku w swojej klasyfikacji miała klasę „Teoria bibliografii”, natomiast w „Eżegodniku Knigi SSSR” w 1972 roku odnajdujemy już nagłówek „Bibliografoznawstwo”.

⁷³ „Novaâ Sovetskaâ i Inostrannaâ Literatura po Bibliotekovedeniû i Bibliografii. [Bibliografičeskij ukazatel']”. W 1975 roku zmieniło tytuł na „Novaâ Sovetskaâ i Inostrannaâ Literatura po Kul'ture i Iskusstvu. Bibliografičeskij ukazatel'. Bibliotekovedenie i Bibliografovedenie. So-

wprowadzona zostaje fraza „bibliotekoznawstwo i bibliografoznawstwo”. Interesujące nas wyrażenie znika z tego tytułu w 1984 roku — w przeciwieństwie do serii „Pytania Bibliografoznawstwa”⁷⁴, która zaczęła się ukazywać w 1976 roku i po dziś dzień utrzymuje taki tytuł. Zatem do lat 80. XX wieku termin ‘bibliografoznawstwo’ spopularyzował się, a jego znaczenie zostało znaczeniowo doprecyzowane i wzbogacone, co potwierdza znacznie obszerniejsza definicja z 1986 roku, którą odnajdujemy w słowniku terminologicznym Iriady M. Susłowej i L.N. Ulanowej⁷⁵:

bibliografoznawstwo — nauka społeczna o strukturze i cechach informacji bibliograficznej, regułach jej tworzenia, rozpowszechniania i wykorzystania. Współczesne bibliografoznawstwo dzieli się na ogólne i szczegółowe. Bibliografoznawstwo ogólne zajmuje się problemami związanymi z bibliografią w ogólności. W ramach bibliografoznawstwa ogólnego wyróżnia się stosunkowo niezależne działy: teoria bibliografii, historia bibliografii, organizacja bibliografii, metodyka bibliograficzna. Działy te badają w swoich zakresach rezultaty i procesy działalności bibliograficznej (np. branżowe zalecenia bibliograficzne, źródłoźnawstwo bibliograficzne, metodyka bibliografowania [= tworzenia opisu bibliograficznego] itp.)⁷⁶.

Trzeba zaznaczyć także, że współczesne rozumienie bibliografoznawstwa wyraźnie podkreśla znaczenie teorii dokumentu (a więc zagadnienia typologii dokumentów i źródeł informacji oraz ich użytkowników) i jednoznacznie włącza ten obszar badań w jego zakres⁷⁷. Z pewnością przyczyniło się do tego wydanie dwóch dzieł Abrama I. Barsuka — *Bibliografoznawstwo w systemie dyscyplin*

vetskaâ Literatura”. Łącznie czasopismo to zmieniało swój tytuł 6 razy — ostatecznie od 1992 roku ukazuje się jako „Bibliotečnoe Delo i Bibliografiâ. Bibliografičeskaâ informacija”.

⁷⁴ „Voprosy Bibliografovedeniâ”. Do tej pory ukazało się 19 tomów — ostatni w 2014 roku.

⁷⁵ *Bibliotečnoe delo. Terminologičeskij slovar'* [sostav. I.M. Suslova, L.N. Ulanova], Moskva 1986.

⁷⁶ Ibidem, s. 21. Tłum.: JMŁ — oryg.: „Общественная наука о структуре и свойствах библиографической информации, закономерностях процессов ее создания, распространения и использования. Современное библиографоведение делится на общее и частное. Общее библиографоведение занимается проблемами, относящимися к библиографии в целом. В пределах общего библиографоведения выделились в качестве относительно самостоятельных научных дисциплин: теория библиографии, ее история, организация, методика библиографической деятельности. Дисциплины частного библиографоведения изучают отдельные части, результаты, процессы, библиографической деятельности (например, отраслевое, рекомендательное библиографоведение, библиографическое источниковедение, методика библиографирования и т. п.)”.

⁷⁷ A.I. Barsuk, *Bibliografovedenie*, [w:] *Kniga. Ènciklopediâ*, pod red. V.M. Źarkova, Moskva 1999, s. 76: „Объектом посредничаям в библиграфознawstwie są także dokumenty w ich wzajemnym oddziaływaniu na realnego lub potencjalnego użytkownika, dlatego ważne miejsce w jego obrębie zajmują badania funkcjonalne i strukturalne systemu dokument–użytkownik”. Tłum.: JMŁ — oryg.: „Опосредованным объектом Б. выступают также док-ты в их взаимодействии с реальным или предполагаемым читателем, поэтому важное место в Б. занимает функциональное и структурное изучение системы »документ–потребитель”.

księgoznawczych⁷⁸ z 1975 roku oraz *Radzieckie bibliografoznawstwo. Status, problemy i perspektywy*⁷⁹ — napisane wspólnie z Olegiem P. Korszunowem w 1977 roku. Taki obraz rozwoju potwierdza literatura przywoływana przez I.W. Butko:

Bibliografoznawstwo jako samodzielna dyscyplina naukowa wykształciło się zasadniczo w drugiej połowie XX wieku⁸⁰. Według A.I. Barsuka i O.P. Korszunowa, „rozgraniczenie bibliografii i bibliografoznawstwa, uznanie i uprawnocnienie się bibliografoznawstwa jako dyscypliny naukowej, zajmującej się ogólną praktyką bibliograficzną” było najważniejszym rezultatem rozwoju bibliografii w latach 60. i na początku lat 70. XX wieku. Bibliografoznawstwo „obok bibliotekoznawstwa zajęło stosowne miejsce w kompleksie informacyjno-księgoznawczych dyscyplin naukowych”⁸¹.

Bibliografoznawstwo jako termin i jako dyscyplina naukowa co najmniej na terenie Rosji (ros. библиографоведение), Ukrainy (ukr. бібліографознавство) i Białorusi (biał. бібліяграфазнаўства) zadomowiło się na dobre, o czym świadczą słowniki poświęcone wyłącznie temu zakresowi⁸², także bibliografie⁸³,

⁷⁸ A.I. Barsuk, *Bibliografovedenie v sisteme knigovedčeskich disciplin. Metodologičeskij očerok*, Moskwa 1975.

⁷⁹ A.I. Barsuk, O.P. Koršunov, *Sovetskoe bibliografovedenie. Sostoânie, problemy, perspektivy*, Moskwa 1977.

⁸⁰ Tu I. Butko odsyła do: M.G. Vohryševa, *Teoriâ bibliografii. Učeb. posobie dlâ studentov vuzov, obučaûšihsâ po special'nosti 052700 Bibl.-inform. deâtel'nost'*, Samara 2004. O.P. Koršunov, *Sovremennoe bibliografovedenie. Čto èto takoe?*, [w:] *Rossijskoe bibliografovedenie. Itogi i perspektivy*, pod red. T.F. Lihovida, Moskwa 2006, s. 16. A.V. Sokolov, *Vehi i al'ternativy russkoj bibliografii*, „Bibliografiâ” 2001, z. 6 (317), s. 3–23.

⁸¹ I.V. Butko, op. cit., s. 50. Tłum.: JMŁ — oryg.: Библиографоведение как самостоятельная научная дисциплина сформировалась в основном во второй половине XX века. По словам А. И. Барсука и О. П. Коршунова, «разграничение библиографии и библиографоведения, осознание и утверждение библиографоведения в качестве научной дисциплины, имеющей своим объектом библиографическую общественную практику» явилось важнейшим итогом развития библиографии в 1960-х начале 1970-х гг. Библиографоведение «наряду с библиотековедением заняла соответствующее ей место в комплексе научных дисциплин информационно-книговедческого цикла». I. Butko cytuje: A.I. Barsuk, O.P. Koršunov, op. cit., s. 5.

⁸² V.A. Fokeev, *Bibliografovedenie. Informatika. Terminologičeskij slovar'*, Moskwa 2009. *Korotkij terminologičnij slovník iz bibliografoznastva ta social'noi informatiki*, pod red. G.M. Švecovej-Vodki, Kiïv 1999. V.E. Leončikov, L.A. Demeško, *Russko-belorusskij slovar' bibliotečnyh i bibliografičeskich terminov*, Minsk 1992.

⁸³ *Bibliografiâ. Bibliografovedenie. Ukazatel' literatury, izdannoj v Rossijskoj Federacii na russkom âzyke v 2001–2010 gg.*, t. 1–3, pod red. G.L. Levina, Moskwa 2013–2014; *Bibliografoznastvo Ukraïni [...]. Nauk.-dopomižnij bibliogr. pokazčik*: [t. 1.] (1981–1990), uklad. O.O. Kozak, V.O. Kononenko, Kiïv 1995; [t. 2.] (1991–1995), uklad. L.V. Glazunova, Ê.K. Babič, Kiïv 1999; [t. 3.] (1996–2000), uklad. L.V. Glazunova, T.M. Zamorina, Kiïv 2005; [t. 4.] (2001–2005), uklad. L.V. Glazunova, N.Î. Tertička, Kiïv 2010; [t. 5.] (2006–2010), uklad. L.A. Kuhar, Kiïv 2012.

podręczniki⁸⁴, monografie⁸⁵ oraz artykuły hasłowe w encyklopediach⁸⁶. Miejsce to trwale sankcjonują urzędowe wykazy dziedzin i dyscyplin naukowych, gdzie odnajdujemy dział 05.25.03 *Bibliotekoznawstwo, bibliografoznawstwo, księgoznawstwo* (Rosja⁸⁷, Białoruś⁸⁸) lub 27.00.03 *Księgoznawstwo, bibliotekoznawstwo, bibliografoznawstwo* (Ukraina⁸⁹). Świadczy to także o równorzędnym (w przeciwieństwie do innych krajów) statusie bibliografoznawstwa wśród dyscyplin bibliologicznych.

⁸⁴ V.A. Fokeev, *Otečestvennoe bibliografovedenie. Naučno-praktičeskoe posobie*, Moskva 2006; G.M. Švecova-Vodka, *Zagal'ne bibliografoznnavstvo. navčal'no-metod. posibnik dlâ stud. viših navč. zakl.*, Rivne 2003; eadem, *Vstup do bibliografoznnavstva. navč. posib. dlâ studentiv naprâmu 6.020102 "Knigoznavstvo, bibliotekoznnavstvo i bibliogr."*, Rivne 2011; T.V. Kuz'minič, *Bibliografaznavstva. Teoryâ: vučebny dapamožnik dlâ studentaŭ ustanov višejšaj adukacyi pa specyâl'nasci "Bibliâtekaznavstva i bibliâgrafîâ (pa napramkah)"*, Minsk 2012. V.Ĭ. Saitava, V.E. Lâvončykaŭ, T.V. Kuz'minič, *Bibliografaznavstva. Gistoryâ: vučebny dapamožnik dlâ studentaŭ ustanov višejšaj adukacyi pa specyâl'nasci 1–23 01 11 "Bibliâgrafaznavstva i bibliâgrafîâ" (pa napramkah)*, Minsk 2017.

⁸⁵ O.P. Koršunov, T.F. Lihovid, T.A. Novoženova, *Bibliografovedenie. Osnovy teorii i metodologii*, Moskva 2008; *Rossijskoe bibliografovedenie. Itogi i perspektivy. Sbornik naučnyh statej*, pod red. T.F. Lihovida, Moskva 2006; *Bibliografoznnavstvo. Teoriâ i praktika. Zb. nauk. prac'*, pod red. V.S. Babiča et al., Kiïv 1997.

⁸⁶ A.Ĭ. Barsuk, *Bibliografovedenie*, [w:] *Knigovedenie. Ėnciklopedičeskij slovar'*, pod red. N. Mihajloviča Sikorskiego, Moskva 1981, s. 52–56; idem, *Bibliografovedenie*, [w:] *Kniga. Ėnciklopediâ...*, s. 76–77; M.S. Slobodânik, *Bibliografoznnavstvo*, [w:] *Enciklopediâ istorii Ukraïni*, pod red. V.A. Smolija, t. 1. (A–B), Kiïv 1999, s. 259.

⁸⁷ „05.25.03 Bibliotekovedenie, bibliografovedenie i knigovedenie”, według najnowszej wersji z 2012 roku *Nomenklatury special'ności pracowników nauki* Wyższej Komisji Kwalifikacyjnej przy Ministerstwie Edukacji i Nauki Federacji Rosyjskiej (ros. Высшая аттестационная комиссия при Министерстве образования и науки Российской Федерации): *Nomenklatura special'nostej naučnyh rabotnikov (v red. Prikazov Minobrnauki RF ot 11.08.2009 N 294, ot 10.01.2012 N 5)*, s. 17 — załącznik do *Prikaz Ministerstva obrazovaniâ i nauki Rossijskoj Federacii ot 25.02.2009 N 59 ob utverždenii Nomenklatury special'nostej naučnyh rabotnikov* z późn. zm., [http://vak1.ed.gov.ru/common/img/uploaded/files/2013/06/Prilozhenie_k_Prikazu_Minobrnauki_RF_ot_25_02_2009_N_59_\(red__ot_10_01_2012\).rtf](http://vak1.ed.gov.ru/common/img/uploaded/files/2013/06/Prilozhenie_k_Prikazu_Minobrnauki_RF_ot_25_02_2009_N_59_(red__ot_10_01_2012).rtf) [dostęp: 9.02.2017].

⁸⁸ „05.25.03 Bibliotekovedenie, bibliografovedenie i knigovedenie”, według najnowszej wersji z 2013 roku *Nomenklatury special'ności pracowników nauki* Wyższej Komisji Kwalifikacyjnej Republiki Białorusi (biał. Высшая аттестационная комиссия Республики Беларусь): *Nomenklatura special'nostej naučnyh rabotnikov Respubliki Belarus'* — załącznik do *Postanovlenie Vysšej attestacionnoj komissii Respubliki Belarus' ot 8 iŭnâ 2009 g. № 4 ob utverždenii Nomenklatury special'nostej naučnyh rabotnikov Respubliki Belarus' i priznanii utrativšimi silu nekotoryh pravovyh aktov*, <http://www.vak.org.by/resolution-of-the-higher-attestation-commission-4> [dostęp: 9.02.2017].

⁸⁹ „27.00.03 Knigoznavstvo, bibliotekoznnavstvo, bibliografoznnavstvo”, według najnowszej wersji z 2015 roku *Listy special'ności naukowych* Wyższej Komisji Kwalifikacyjnej Ukrainy (ukr. Вища атестаційна комісія України): *Perelik naukovih special'nostej* — załącznik do *Nakaz Ministerstva osviti i nauki, molodi ta sportu Ukraïni vid 14.09.2011 № 1057 pro zatverdžennâ Pereliku naukovih special'nostej* z późn. zm., <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1133-11> [dostęp: 9.02.2017].

Jak już wspomniano, obecną wersją normy w zakresie terminologii bibliograficznej jest międzynarodowa (obowiązuje na terenie Azerbejdżanu, Armenii, Kazachstanu, Mołdawii, Rosji, Tadżykistanu, Turkmenistanu i Uzbekistanu) norma GOST 7.0-99 *Informacyjno-biblioteczna działalność, bibliografia. Terminy i definicje*⁹⁰, ustanowiona 1 lipca 2000 roku, która ponownie włączyła w swój zakres definicję bibliografoznawstwa i w punkcie 3.1.18 podaje jego definicję. Na terenie Ukrainy analogiczną normą jest DSTU 7448:2013 *Informacja i dokumentacja. Biblioteczno-informacyjna działalność. Terminy i definicje*⁹¹, ustanowiona 29 listopada 2013 roku, gdzie pod punktem 4.1.13 odnajdujemy definicję identyczną jak rosyjska.

3. SUGESTIE WYSTĘPOWANIA TERMINU 'BIBLIOGROFONAWSTWO' W INNYCH JĘZYKACH

Z punktu widzenia zwolenników upowszechnienia terminu 'bibliografoznawstwo' kusząco muszą wyglądać pojawiające się tu i ówdzie sugestie, że jest on notowany także w innych językach. Bywają o to podejrzwane język polski, angielski, niemiecki i/lub francuski. I choć trzeba odnotować, że — przykładowo — w tekstach pisanych przez naukowców rosyjskich, lecz w języku angielskim, autorzy na własną rękę czasem mechanicznie tłumaczą znany sobie termin (dlatego nawet obecnie można spotkać w piśmiennictwie na przykład określenie „bibliography science”⁹²), to jednak jest to zbyt daleko idąca nadinterpretacja, czego dowodzi zamieszczona dalej analiza. Najpierw jednak przytoczmy miejsca, w których sugeruje się występowanie takich ekwiwalentów.

1. Rosyjska norma GOST 7.0-99 obok definicji bibliografoznawstwa podaje także jego ekwiwalenty w języku angielskim („science of bibliography”) i francu-

⁹⁰ „bibliografoznawstwo — dyscyplina naukowa badająca teorię, historię, metodologię, technologię, metodykę, organizację bibliografii; en Science of bibliography; fr Science de bibliographie” — GOST 7.0-99 *Informacionno-bibliotečnaâ deâtel'nost', bibliografiâ. Terminy i opredeleniâ*, Moskwa 1999, pkt 3.1.38, <http://docs.cntd.ru/document/1200004287> [dostęp: 11.02.2017]. Tłum.: JML — oryg.: „библиографоведение: Научная дисциплина, изучающая теорию, историю, методологию, технологию, методику, организацию библиографии; en Science of bibliography; fr Science de bibliographie”.

⁹¹ „bibliografoznawstwo — dyscyplina naukowa badająca teorię, historię, metodologię, technologię, metodykę, organizację bibliografii; ru библиографоведение” — DSTU 7448:2013. *Informaciâ ta dokumentaciâ. Bibliotečno-informacijna diâl'nist'. Terminy ta viznačennâ ponât'*, Kiïv 2014, pkt 4.1.13, <http://www.library.kherson.ua/2016/dstu7448-2013.pdf> [dostęp: 11.02.2017]. Tłum.: JML — oryg.: „бібліографознавство — Наукова дисципліна, яка вивчає теорію, історію, методологію, технологію, методику, організацію бібліографування; ru библиографоведение”.

⁹² Zob. na przykład O.D. Oparina, *The interdisciplinary aspects of the interaction of bibliography with social sciences and humanities*, „Scientific and Technical Information Processing” 39, 2012, z. 1, s. 42–46.

skim („science de bibliographie”). Norma ukraińska DSTU 7448:2013 wykazuje więcej powściągliwości — w miejscu przeznaczonym na ekwiwalenty podano jedynie odpowiednik rosyjski, mimo że przy innych terminach, o ile to możliwe, podawano także odpowiedniki francuskie i angielskie. Wynika to z faktu, że ekwiwalenty przejmowano wyłącznie z istniejących już słowników (czego dowodzą załączone do nich przypisy kierujące do bibliografii załącznikowej normy), a więc najwyraźniej nie odnaleziono w nich angielskiego i francuskiego odpowiednika bibliografoznawstwa.

2. A. Barsuk w ramach jednego z artykułów broniącego rozstrzygnięć normy z 1970 roku w 1974 roku pisze:

Bibliografoznawstwo pojawia się jako jedno z kluczowych pojęć w przygotowywanej do druku encyklopedii księgoznawczej⁹³. Nie wątpię, że w literaturze specjalistycznej tych krajów, gdzie jeszcze nie ma [dla niego] odpowiedniego ekwiwalentu, wkrótce on się pojawi (sporadycznie już spotykamy się w polskich, niemieckich, angielskich wydawnictwach z terminami „bibliografoznawstwo”; „Bibliographiewissenschaft”, „-wesen”, „-lehre”; „bibliographical science” czy „science of bibliography” itd.)⁹⁴.

Należy zauważyć, że już B. Eychlerowa odniosła się sceptycznie do tych rewelacji w części dotyczącej polskiej terminologii⁹⁵.

3. Krzysztof Migoń w 1984 roku, opisując kolejne dyscypliny księgoznawcze, podkreślał: „mamy zatem [...] bibliografię (właściwie ‘bibliografoznawstwo’; por. angielski termin ‘bibliographology’, niemiecki ‘Bibliographienkunde’ i rosyjski ‘bibliografowiedienie’)”⁹⁶.

Brak jakichkolwiek przypisów we wszystkich tych przypadkach uniemożliwia odtworzenie, na czym oparto te — trzeba przyznać zaskakujące w świetle zgromadzonych dalej faktów — sformułowania. A szkoda, ponieważ ich weryfikacja w sporej części podważyła prawdziwość tych doniesień.

Język polski. W języku polskim bibliografoznawstwo pojawia się wyłącznie jako przekład z języka rosyjskiego. Pierwsze udokumentowane pojawienie się tego sformułowania w Polsce spotykamy w 1972 roku: wówczas, w 16. woluminie „Roczników Bibliotecznych”, ukazał się artykuł Iosifa E. Barenbauma pt. *Miejsce bibliotekoznawstwa i teorii bibliografii [sic!] w ramach księgoznawstwa*⁹⁷. Jest

⁹³ Chodzi o: *Knigovedenie. Ėnciklopedičeskij slovar'* — przyp. JMŁ.

⁹⁴ A.I. Barsuk, *Standartizaciâ bibliografičeskoj terminologii — trebovanie vremeni*, „Sovetskââ Bibliografiâ” 1974, z. 6 (148), s. 18. Tłum.: JMŁ — oryg.: „Библиографоведение фигурирует как одно из ключевых понятий в подготавливаемой к печати энциклопедии книговедения. Не сомневаемся, что в специальной литературе тех стран, где еще нет соответствующего эквивалента, он очень появится (эпизодически мы уже встречаемся в польских, немецких, английских изданиях с терминами «bibliografoznawstwo»; «Bibliographiewissenschaft», «-wesen», «-lehre»; «bibliographical science» или «science of bibliography» и т. д.)”.

⁹⁵ B. Eychlerowa, op. cit., s. 306.

⁹⁶ K. Migoń, *Nauka o książce. Zarys problematyki*, Wrocław 1984, s. 122.

⁹⁷ I.E. Barenbaum, *Miejsce bibliotekoznawstwa i teorii bibliografii w ramach księgoznawstwa*, „Roczniki Biblioteczne” 16, 1972, z. 1–2, s. 9–38.

to polskie tłumaczenie poszerzonej wersji referatu, który I. Barenbaum wygłosił w Moskwie na wszechzwiązkowej konferencji księgoznawczej, zorganizowanej przez Akademię Nauk Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich (ros. Академия наук СССР) w dniach 14–16 kwietnia 1971 roku. Referat ten z języka rosyjskiego przetłumaczył K. Migoń, który w przypisie objaśnił:

Analogenicznie do terminu „bibliotekoznawstwo” autor używa słowa „bibliografoznawstwo” (bibliografowiedienije) dla odróżnienia nauki o bibliografii od praktyki bibliograficznej. Określenia „bibliografoznawstwo” nie zna jednak polskie słownictwo księgoznawcze i dlatego w niniejszym przekładzie dla oznaczenia nauki o bibliografii stosujemy termin „teoria bibliografii”, użyty m.in. w książce Stefana Vrtel-Wierczyńskiego, *Teoria bibliografii w zarysie*, Wrocław 1951⁹⁸.

Szkoda, że wówczas tłumacz nie zdecydował się na ryzyko wprowadzenia nieznanego, ale jakże potrzebnego terminu — był to dobry moment na podjęcie dyskusji, czy radzieckie rozwiązanie można z powodzeniem zaimplementować w polskim systemie terminologicznym; szczególnie że w przypadku tego artykułu jest mowa o (co przyznaje sam tłumacz) nauce o bibliografii, a nie teorii bibliografii, i to właśnie na „naukę o bibliografii” powinien zdecydować się tłumacz, jeśli ‘bibliografoznawstwo’ wydawało mu się niezrozumiałe lub niepotrzebne, ponieważ teoria jest tylko jedną ze składowych — obok przedmiotu, metody, terminologii i historii — danej nauki. W efekcie nie tylko nie oddano właściwie myśli radzieckiego autora, lecz także, szukając ekwiwalentu, zdecydowano się na błędny⁹⁹. Kolejny raz termin ten spotykamy w 1976¹⁰⁰ i 1984¹⁰¹ roku — w obu wypadkach są to publikacje K. Migonia przy powoływaniu się na doświadczenia Związku Radzieckiego.

Oczywiście „bibliografoznawstwo” nie było notowane przez żaden polski bibliologiczny słownik, encyklopedię¹⁰² czy układ bibliografii¹⁰³, choć w tym miejscu można zaznaczyć, że wedle Józefa Korpały naukę o bibliografii czy naukę bibliografii „niektórzy badacze nazywają bibliografologią”¹⁰⁴ — co według obecnej wiedzy autora niniejszego tekstu nie znalazło odzwierciedlenia w polskiej praktyce terminologicznej.

⁹⁸ Ibidem, s. 9, przyp. 2.

⁹⁹ K. Migoń naprawił ten błąd cztery lata później, pisząc: „Bibliografia jako nauka nie jest tożsama z teorią bibliografii; obok teorii obejmuje też problemy historyczne i organizacyjne. Refleksja naukowa uogólnia doświadczenia praktyczne i stanowi dla działalności bibliograficznej zaplecze teoretyczne i metodologiczne” — K. Migoń, *Nauka o książce wśród innych nauk społecznych*, Wrocław 1976, s. 99.

¹⁰⁰ Ibidem.

¹⁰¹ K. Migoń, *Nauka o książce. Zarys...*, s. 122.

¹⁰² Poszczególne adresy bibliograficzne — zob. tabela nr 1.

¹⁰³ „Polska Bibliografia Bibliologiczna” (1947–): tu rzeczona tematyka w dziale „Bibliografia”. „Przewodnik Bibliograficzny” (1945–): tu rzeczona tematyka w dziale „Bibliografia” lub pokrewne (w dziejach tej bibliografii nazewnictwo działów i ich położenie względem siebie było wielokrotnie zmieniane).

¹⁰⁴ J. Korpała, *Krótką historia bibliografii polskiej*, Wrocław 1986, s. 5.

Język angielski. Analiza źródeł leksykograficznych zaprzecza, że istnieje w języku angielskim termin „bibliographology”¹⁰⁵, a w jego miejsce stosuje się bardzo szeroko pojęty termin „bibliography”.

Język francuski. Analiza źródeł leksykograficznych zaprzecza, że istnieje w języku francuskim termin „science de bibliographie”¹⁰⁶. Co więcej, można napotkać opinie, że działalność bibliograficzną i zawstwo bibliografii trudno uznać za naukę. Jean Meyriat pisze:

[Louise-Noëlle] Malclès odrzuca koncepcję bibliografii jako „nauki o książce” i definiując ją, stwierdza, że „wyszukuje, przetwarza, opisuje i klasyfikuje drukowane dokumenty, w celu tworzenia instrumentów pracy intelektualnej zwanych spisami bibliograficznymi lub bibliografiami”. Ta definicja wyraźnie pokazuje podwójne znaczenie słowa, które może odnosić się do działalności technicznej lub przedmiotu, który z niej wynika. Jeśli chodzi o tę działalność, można się zastanawiać, jaka jest jej natura: jest to sztuka czy nauka? Wydaje się, że trudno uznać ją za naukę, ponieważ nie wiadomo, jaki obiekt miałyby objaśniać, ani na jakiej podstawie teoretycznej miałyby polegać. Można ją jednak uprawiać w sposób naukowy i stosować w pracy z materiałem naukowym¹⁰⁷.

Przeczy jednak temu najnowsza opinia Jeana-Claude’a Utarda, który wśród trzech znaczeń terminu ‘bibliografia’ wyodrębnia w punkcie drugim:

Dyscyplina związana z wyszukiwaniem, opisywaniem i klasyfikowaniem dokumentów pisanych (książek, czasopism, artykułów, tekstów dowolnego rodzaju), a także przygotowanie

¹⁰⁵ G.A. Glaister, op. cit., s. 44–45: tu jedynie hasło „bibliography”, w części opisującej bibliografię jako naukę traktuje ją bardzo szeroko, o zakresie podobnym do polskiej bibliologii, co jest typowe dla anglosaskiej tradycji bibliologicznej; w opisie tym pojawia się ustęp z określeniem bliższym nauce o bibliografii: „descriptive bibliography”. *Harrod’s librarians’ glossary of terms used in librarianship, documentation and the book crafts*, oprac. R. Prytherch, Aldershot 1990, s. 61–62: tu jedynie hasło „bibliography” sugerujące, że słowa tego używa się na określenie spisu, ale także literatury z tego zakresu. *International encyclopedia of information and library science*, pod red. J. Feathera, P. Sturgesa, London 1997, s. 30–31: tu jedynie hasło „bibliography” podobne do dwóch poprzednich. J.M. Reitz, *ODLIS. Online Dictionary for Library and Information Science*, [b.m.w.] 2013, http://www.abc-clio.com/ODLIS/odlis_b.aspx [dostęp: 9.02.2017]: tu jedynie hasło „bibliography”, które dostrzega w bibliografii jedynie spis bibliograficzny i metodykę jego tworzenia.

¹⁰⁶ *Dictionnaire encyclopédique de l’information et de la documentation*, pod red. S. Cacaly’ego, Paris 1998, s. 67–72: tu jedynie hasło „bibliographie” podające, że w znaczeniu ogólnym bibliografia odnosi się do opisu dokumentów, układania ich w spisy, znajomości tych spisów oraz metodyki tych czynności. *Dictionnaire encyclopédique du livre*, pod red. P. Fouchégo, D. Péchoina, P. Schuwera, [Paris] 2002, t. 1 (A–D), s. 273–275: tu jedynie hasło „bibliographie” podające trzy znaczenia: spisu, dyscypliny naukowej oraz metodyki i praktyki.

¹⁰⁷ *Les sciences de l’écrit*, pod red. R. Estivalsa przy współpr. J. Meyriat, F. Richaudeau, Paris 1993, s. 548. Tłum.: JML — oryg.: „Malclès réfute la conception de la bibliographie comme «science du livre» et la définit en disant «qu’elle recherche, transcrit, décrit et classe les documents imprimés en vue de constituer des instruments de travail intellectuel appelés répertoires bibliographiques ou bibliographies». Cette définition fait bien apparaître la double acception du mot, qui peut désigner une activité technique ou l’objet qui en résulte. Quant à l’activité, on peut se demander quelle est sa nature : art ou science? Il semble difficile de la considérer comme une science, car on ne sait quel objet elle aurait à expliquer ni sur quelle base théorique elle pourrait s’appuyer. Reste qu’on peut la pratiquer d’une façon scientifique et qu’elle peut s’appliquer à des matières scientifiques”.

i układanie uporządkowanych spisów rejestrujących te dokumenty, ich charakterystykę formalną i rzeczową. Szerzej: dyscyplina obejmująca także dokumenty niepisane (w szczególności audiowizualne)¹⁰⁸.

Język niemiecki. „Bibliografienkunde” nie notują zasadnicze źródła leksykograficzne¹⁰⁹ oraz układy bibliografii bibliologicznych¹¹⁰. Jeszcze systematyczne omówienie niemieckiego słownictwa z zakresu informacji i dokumentacji z 1972 roku podaje, że ‘Bibliographie’ to tworzenie wykazu piśmiennictwa na podstawie danych bibliograficznych lub teoria i praktyka wytwarzania takiego wykazu¹¹¹. Jednak chwilę później interesujący nas ekwiwalent pojawia się w tytułach dwóch podręczników: Friedricha Nestlera¹¹² z 1973 roku oraz Helmuta Allischewskiego¹¹³ z 1976 roku. Jednakże w 1977 roku Wilhelm Totok, publikując piąte wydanie podobnego podręcznika do bibliografii¹¹⁴, w rozdziale wprowadzającym definiuje bibliografię i powtarza za wydaniem 4. że

obecnie pod pojęciem bibliografia rozumie się zazwyczaj: a. wykaz pism wykonany wedle określonych reguł, niezależnie od faktu zachowania tychże pism w którejkolwiek z bibliotek, b. teorię tworzenia spisów dokumentów: struktura, cel, wykorzystanie, podział, historyczne ujęcie („Bibliografik”), c. metodykę tworzenia spisów dokumentów, d. wzmianki o poszczególnych spisach dokumentów¹¹⁵.

¹⁰⁸ *Dictionnaire encyclopédique du livre*, t. 1 (A–D), s. 274. Tłum.: JMŁ — oryg.: „Discipline relative à la recherche, à la description et au classement des documents écrits (livres, périodiques, articles, textes de toute nature), ainsi qu’à l’élaboration et à la mise en forme de répertoires ordonnés enregistrant ces documents, leurs caractéristiques matérielles et leurs contenus. Par ext. [ension] Cette discipline, étendue aux documents non écrits (audiovisuels, en particulier)”.

¹⁰⁹ J. Kirchner, *Lexikon des Buchwesens*, Stuttgart 1955, t. 1, s. 83–85: tu jedynie hasło „Bibliographie”, w części poświęconej nauce o bibliografii określa ją „theoretische Bibliographie”. *Lexikon des Bibliothekswesens*, oprac. H. Kunze, G. Rückl, Leipzig 1974, t. 1, s. 179–186: tu jedynie hasło „Bibliographie”, opisujące, czym jest i jak kształtowała się nauka o bibliografii („die Theorie und Praxis”). W. Grebe, *Bibliographie*, [w:] *Lexikon des gesamten Buchwesens*, pod red. S. Corsena, G. Pfluga, F.A. Schmidta-Künsemüllera, t. 1. (A–Buch), Stuttgart 1987, s. 367–368: w hasło podano trzy znaczenia terminu, to jest spis bibliograficzny, teoria tworzenia takiego spisu wraz z ich historią, typologią i metodyką oraz nauka praktycznego wykorzystywania takich spisów.

¹¹⁰ „Bibliographie der Buch- und Bibliotheksgeschichte” (1982–2004): tu rzeczona tematyka w dziale „Methodik und Praxis der Bibliographie”. *Wolfenbütteler Bibliographie zur Geschichte des Buchwesens im deutschen Sprachgebiet 1840–1980 (WBB)*, oprac. E. Weyrauch, t. 1–12, München 1990–1998: tu rzeczona tematyka w dziale „Bibliographie”.

¹¹¹ G. Schmoll, *Wortschatz der Information und Dokumentation*, Leipzig 1972, s. 44.

¹¹² F. Nestler, *Einführung in die Bibliographie*, t. 1. *Theorie der Bibliographie*, Berlin 1972; t. 2. *Bibliographiekunde*, Berlin 1973.

¹¹³ H. Allischewski, *Bibliographienkunde. Ein Lehrbuch mit Beschreibungen von mehr als 200 Druckschriftenverzeichnissen und allgemeinen Nachschlagewerken*, Wiesbaden 1976.

¹¹⁴ *Handbuch der bibliographischen Nachschlagewerke*, pod red. W. Totoka, K.-H. Weimanna, R. Weitzela, Frankfurt am Main 1977.

¹¹⁵ *Handbuch der bibliographischen Nachschlagewerke*, s. XIX. Tłum.: JMŁ — oryg.: „Gewöhnlich versteht man heute unter Bibliographie: a) Ein nach bestimmten Gesichtspunkten geordnetes Verzeichnis von Schriften, unabhängig von ihrem Vorhandensein in einer Bibliothek. b) Die Theorie der Schrifttumsverzeichnisse: Aufbau, Zweck, Benutzung, Einteilung, geschichtl. che

W żadnym miejscu nie wspomniano o „Bibliografienkunde”. Z kolei F. Nestler, przygotowując w 1977 roku jednotomowe wznowienie swojej pracy, zrezygnował z „Bibliographiekunde”, tytułując ją ogólnie *Bibliographie. Einführung in die Theorie und in die allgemeinen bibliographischen Verzeichnisse*¹¹⁶. Te rozbieżności z użyciem „Bibliographie[n]kunde” wynikają, jak się okazuje, z nie do końca uprawnionego utożsamiania go z bibliografoznawstwem. Oto jak wypowiada się F. Nestler w 1977 roku:

Dla terminologicznego odróżnienia teoretycznego opracowania działalności bibliograficznej [od innych przejawów tej działalności] istnieje tylko zbitka słowna „teoria bibliografii”. Jako dyscyplina naukowa bibliografia obejmuje trzy części składowe: teorię bibliograficznej informacji o piśmiennictwie, metodykę działalności bibliograficznej, historię bibliografii. Praktyczne wykorzystywanie konkretnych spisów bibliograficznych oraz szczegółowych metod pracy bibliograficznej jako składowej przedmiotu nauczania bibliografii jest w analogii do „Bücherkunde” opisywane przez termin „Bibliographiekunde”¹¹⁷.

Dodatkowo F. Nestler w przypisie następującym po wymienieniu trzech składowych dyscypliny naukowej podaje, że w języku rosyjskim dla „teorii bibliografii” wprowadzono wyrażenie „bibliografovedenie”, a określenie „Bibliographik” W. Totoka uznaje za „niezwykłe”¹¹⁸. Dowiadujemy się zatem, że „Bibliographie[n]kunde” to w istocie jedynie praktyczny aspekt bibliografoznawstwa, jedynie znawstwo różnych spisów bibliograficznych. W tym zdaje się tkwić źródło nieporozumień. Potwierdzają to zapisy hasłowe odnalezione w niemiecko-rosyjskim słowniku przekładowym¹¹⁹: „Bibliographiewissenschaft — библиографоведение” oraz „Bibliografiekunde — библиографическая подготовка”. Okazuje się zatem, że „Bibliografie[n]kunde” jest to nie tyle „bibliografoznawstwo” (gdyż to określono jako Bibliographiewissenschaft), a „szkolenie/instruktaż/przyuczenie bibliograficzne”.

Entwicklung (Bibliographik). c) Die Methodik der Herstellung von Schrifttumsverzeichnissen. d) Die Kunde von den einzelnen Schrifttumsverzeichnissen”.

¹¹⁶ F. Nestler, *Bibliographie. Einführung in die Theorie und in die allgemeinen bibliographischen Verzeichnisse*, Leipzig 1977.

¹¹⁷ Ibidem, s. 19. Tłum.: JML — oryg.: Für die terminologische Unterscheidung der theoretischen Behandlung der bibliographischen Tätigkeit existiert nur die Wortverbindung „Theorie der Bibliographie“. Als wissenschaftliche Disziplin umfaßt Bibliographie die drei Bestandteile: Theorie der bibliographischen Literaturinformation; Methodik der bibliographischen Tätigkeit; Geschichte der Bibliographie. Dementsprechend ist die praktische Behandlung konkreter bibliographischer Verzeichnisse und einzelner bibliographischer Arbeitsmethoden als Bestandteil des Lehrfachs Bibliographie in Analogie zur „Bücherkunde“ durch den Terminus „Bibliographiekunde“ zu bezeichnen.

¹¹⁸ Dosłownie: „Den russischsprachigen Ausdruck «bibliografovedenie» für «teorija bibliografii» interpretiert O.P. Koršunov: *Problemy obščej teorii bibliografii*. Moskva 1975, S. 32/33. Im *Handbuch der bibliographischen Nachschlagewerke*. Hrsg. von Wilhelm Totok, Karl-Heinz Weimann und Rolf Weitzel. 4., erw., völlig neu bearb. Aufl. Frankfurt a. M. 1972. XXXIV, 367 S., wird für die Theorie der Bibliographie der ungewohnte *Bibliographik* [...] — ibidem, s. 19, przypis 6. Tłum.: JML.

¹¹⁹ G. Wasilewitsch, *Wörterbuch des Bibliothekswesens. Russisch-Deutsch Deutsch-Russisch*, Leipzig 1988, s. 140.

Problem poprawnego przetłumaczenia *библиографоведение* na język niemiecki tkwi w ogólnych prawidłach słotwórczych języka niemieckiego. W języku tym dysponujemy trzema zbliżonymi do siebie sufiksami, które w odpowiednich warunkach mogą posłużyć do utworzenia nazwy kierunku badawczego, dyscypliny lub dziedziny naukowej. Są to '-kunde' (od *die Kunde* — wieść), '-wesen' (od *das Wesen* — meritum) oraz '-wissenschaft' (od *die Wissenschaft* — nauka)¹²⁰. Analiza znaczeń tych przyrostków w słowniku współczesnego języka niemieckiego nie daje jednoznacznej odpowiedzi, jaka jest różnica między nimi. '-kunde' to formant współcześnie nieproduktywny, oznaczający „naukę, naukę o/teorię o [w obrębie określonej dyscypliny badawczej] (w odniesieniu do oznak przedmiotu danej nauki)” i podaje takie przykłady, jak 'archeologia', 'geografia', 'onomastyka', 'zoologia', 'heraldyka'¹²¹; '-wesen' tworzy znaczenie „ogółu przedmiotów lub procesów przynależnych komuś, czemuś (w odniesieniu do aktywności, z rzeczownikami zakończonymi na -ung, oznaczającymi aktywność)” i podaje takie przykłady, jak 'budownictwo', 'browarnictwo', 'rachunkowość', 'ubezpieczalnictwo', ale także 'bankowość', 'górnictwo', 'bibliotekoznawstwo', 'nauka o finansach', 'teatroznawstwo', 'inżynieria transportu', 'działalność wydawnicza'¹²²; '-wissenschaft' natomiast jako rzeczownik definiuje naukę w najściślejszym znaczeniu tego słowa i jako formant stosowane jest „w odniesieniu do obszarów wiedzy” z przykładami takimi, jak 'literaturoznawstwo', 'nauki przyrodnicze', 'teatrologia', 'ekonomia'¹²³. Widzimy zatem, że na zastosowanie danego przyrostka nie ma wpływu ani rozległość obszaru wiedzy, ani tradycja jego trwania. Jedyne uogólnienia, jakie można wskazać, są takie, że określenia utworzone za pomocą '-kunde' są synonimiczne (odpowiednio do *Altertumswissenschaft*, *Geographie*, *Zoologie*, *Namenforschung*, *Heraldik*) i wiążą się z tymi

¹²⁰ Znaczenia rzeczowników podano za: *Wielki słownik niemiecko-polski*, pod red. J. Wiktorowicza, A. Frączek, Warszawa 2010, s. 578, 1119, 1131.

¹²¹ *Wörterbuch der deutschen Gegenwartssprache*, pod red. R. Klappenbach, W. Steinitza, t. 3 (glauben—Lyzeum), Berlin 1970, s. 2259. Tłum.: JML — oryg.: „-kunde, die; -, (ohne Pl.; heute nicht produktiv) Wissenschaft, Lehre von etw.: (in Verbindung mit Hinweise auf den Gegenstand der bestimmten Wissenschaft, Lehre, z. B.) Altertums-, [...] Erd- [...], Namen- [...], Tier- [...], Wappenkunde; [...]”.

¹²² *Wörterbuch der deutschen Gegenwartssprache*, pod red. R. Klappenbach, W. Steinitza, t. 6 (vaterlich—Zytologie), Berlin 1977, s. 4326–4327. Tłum.: JML — oryg.: „-wesen, das; -, (ohne Pl.) Gesamtheit der Einrichtungen oder Vorgänge, die zu etw., jmdm. gehören: (in Verbindung mit Tätigkeiten, mit Substantiven auf -ung, die eine Tätigkeit bezeichnen, z B.) Bau-, [...] Brau-, [...] Rechnungs-, [...] Versicherungswesen; [...] (ferner in) Bank-, Berg-, Bibliotheks-, [...] Film-, Finanz-, [...] Theater-, [...] Verkehrs-, Verlagswesen; [...]”.

¹²³ *Wörterbuch der deutschen Gegenwartssprache*, pod red. R. Klappenbach, W. Steinitza, t. 6 (vaterlich—Zytologie), s. 4372–4373. Tłum.: JML — oryg.: „-Wissenschaft, die; -, -en l. historisch bestimmte, spezifische Form gesellschaftlich organisierter Erkenntnistätigkeit in Einheit mit dem sich entwickelnden System der Erkenntnisse, die die Gesetzmäßigkeiten der objektiven Realität sowie des Bewußtseins zum Gegenstand haben und annähernd adäquat widerspiegeln [...] zu 1 (in Verbindung mit Wissensgebieten, z B.) Geschichts-, [...] Literatur-, [...] Natur-, [...] Theater-, Wirtschaftswissenschaft. [...]”.

obszarami wiedzy, które wyrosły z praktycznej działalności dokonywanej na zbiorach jakoś wyodrębnionych obiektów, za pomocą ‘-wesen’ dotyczą zbioru jakichkolwiek czynności odnoszących się do jakiegoś konkretnego obiektu, natomiast za pomocą ‘-wissenschaft’ reprezentują obszary wiedzy o dłuższej tradycji, wyrosłe z obszernej refleksji teoretycznej.

Ale to, że pewna różnica znaczeniowa między tymi sufiksami występuje i jest w języku niemieckim znacząca, obserwujemy choćby w zmianach nazwy jednostki naukowej zajmującej się księgoznawstwem na Uniwersytecie Jana Gutenberga w Moguncji, której kolejne formy obrazowały drogę księgoznawstwa do pełnej samodzielności: „w nazwie katedry znajdujemy kolejno *Buchwesen*, *Buchkunde* i dopiero od 1997 r. *Buchwissenschaft*”¹²⁴ (obecnie pełna jej nazwa brzmi Gutenberg-Institut für Weltliteratur und schriftorientierte Medien — Abteilung Buchwissenschaft). Sedno odcieni znaczeniowych tych zdawałoby się synonimicznych sufiksów oddają także słowa Moniki Estermann dotyczące roli Komisji Historycznej Niemieckiego Związku Księgarzy: „przemieniła dawne »Buchwesen« o statusie nauki pomocniczej w nowoczesny przedmiot i obszar badawczy »Buchwissenschaft« z centralną problematyką: ekonomia książki, teoria mediów i historia książki”¹²⁵. Dlatego bardziej prawidłowym tłumaczeniem ‘bibliograficznawstwa’ byłoby właśnie „Bibliographiewissenschaft”, natomiast „Bibliografie[n]kunde” należy rozumieć raczej jedynie jako praktyczną znajomość bibliografii, rozeznanie wśród ich mnogości i tytułów oraz umiejętność korzystania z nich. I faktycznie podręcznik H. Allischewskiego, W. Totoka czy niektóre rozdziały u F. Nestlera są takimi zwięzłymi przeglądami podstawowych zagadnień wraz z obszernymi międzynarodowymi analizami formy wydawniczej i zawartości różnych typów wydawnictw informacyjnych, w tym spisów bibliograficznych¹²⁶. Z tego też powodu, kiedy F. Nestler w podręczniku z 1973 roku oddzielił teoretyczny wstęp w części 1. od przeglądu konkretnych tytułów bibliograficznych w części 2., za-tytułował pierwszą „Theorie der Bibliographie”, a drugą — „Bibliographiekunde”, gdyż po prostu pierwsza dotyczyła teorii bibliografii, a druga — znawstwa spisów bibliograficznych. Z tego też powodu nowsze opracowanie wprowadzające do bibliografii — *Einführung in die Bibliographie* F. Nestlera i Georga Schneide-

¹²⁴ K. Migoń, [rec.] *Buchwissenschaft in Deutschland. Ein Handbuch*, Hrsg. Ursula Rautenberg, Bd. 1–2, Berlin-New York 2010, „Roczniki Biblioteczne” 55, 2011, s. 219. Chcąc oddać w języku polskim różnicę odcieniową między tymi określeniami, można byłoby spróbować rozumieć je kolejno jako „wiedza o książce”, „znawstwo książek”, „nauka o książce”. Bez wątpienia w języku niemieckim gradacja ta powiązana jest z prestiżem działalności naukowej w danym obszarze wiedzy.

¹²⁵ M. Estermann, *Die Historische Kommission des Borsenvereins des Deutschen Buchhandels*, [w:] *Buchwissenschaft in Deutschland. Ein Handbuch*, pod red. U. Rautenberg, Berlin 2010, t. 2. *Fachkommunikation, Lehrer, Institutionen und Gesellschaften*, s. 771. Cyt. za: K. Migoń, [rec.] *Buchwissenschaft in Deutschland...*, s. 221.

¹²⁶ W formie tej są bardzo zbieżne z formą znaną polskiemu czytelnikowi z: A. Mendykowa, op. cit.

ra — z 2005 roku tam, gdzie tłumaczy termin „библиографоведение”, przekłada go na język niemiecki właśnie jako Bibliographiewissenschaft¹²⁷. I dopiero taką sytuację możemy uznać za właściwą.

Podsumowanie problemu z terminami 'Bibliografie[n]kunde'/'Bibliographiewissenschaft' odnajdujemy w dysertacji Gertrud Pannier z 1984 roku, poświęconej analizie niemieckiej terminologii z zakresu bibliografii¹²⁸. To interesujące studium, które niestety nie doczekało się publikacji drukiem, jest jedynym źródłem niemieckojęzycznym, w którym autorowi udało się odnaleźć definicje obu terminów jednocześnie. Zostały one przedstawione w formie komentowanych wypisów z wiodącej w rzeczonym zakresie literatury. Przytoczenie ich w całości¹²⁹ pozwoli w pełni zrozumieć zakres znaczeń obu tych terminów oraz uchwycić różnice w ich rozumieniu. Aby uniknąć zniekształcenia sensu, pozostawiamy interesujące nas tu terminy w języku oryginału.

Bibliographiekunde

Analogicznie do „Bücherkunde”^[130] *Bibliographiekunde*^[131] odnosi się do tradycyjnie uprawianego (od czasów F.A. Eberta) przysposobienia bibliograficznego w szkołach bibliotekarskich, których przedmiotem były prawie wyłącznie spisy bibliograficzne, co oznaczało jego ograniczenie do wyników i narzędzi działalności bibliograficznej. Dlatego też bibliografia jako działalność społeczna nie była przedmiotem badań teoretycznych (Nestler 1972, s. 10–11^[132]). *Bibliographiekundliche Kenntnisse*^[133] oznacza praktyczną znajomość konkretnych wydawnictw informacyjnych, a więc praktycznego posługiwania się bibliografiami oraz studiowania bibliografii bibliografii (s. 99)¹³⁴.

¹²⁷ G. Schneider, F. Nestler, *Einführung in die Bibliographie*, Stuttgart 2005, s. 40–44.

¹²⁸ G. Pannier, *Der deutschsprachige Wortschatz der Bibliographie. Bestandsaufnahme, Analyse und Kommentar als Voraussetzung für die Ausarbeitung einer Terminologie* [praca doktorska obroniona na Gesellschaftswissenschaftlichen Fakultät der Wissenschaftlichen Rates der Humboldt-Universität zu Berlin], Berlin 1984, <http://www.digi-hub.de/viewer/resolver?urn=urn:nbn:de:kobv:11-d-3625286> [dostęp: 10.02.2017].

¹²⁹ Pominęto jedynie fragmenty, które przytaczały fragment ze strony 19 pracy F. Nestlera z 1977 roku, których tłumaczenie już podano wcześniej — zob. przypis 117.

¹³⁰ Dosłownie „znawstwo książek”.

¹³¹ Dosłownie „znawstwo spisów bibliograficznych”.

¹³² F. Nestler, *Einführung in die Bibliographie*, t. 1. *Theorie der Bibliographie*.

¹³³ Dosłownie „wiedza z zakresu znawstwa spisów bibliograficznych”.

¹³⁴ G. Pannier, op. cit., Aneks 1., s. 26 [s. 173 ogólnego numerowania]. Tłum.: JML — oryg.: „Bibliographiekunde. Analog zur «Bücherkunde» bezeichnet B. die traditionell (seit F.A. Ebert) betriebene → Bibliographicausbildung an bibliothekarischen Ausbildungsstätten, die zum Gegenstand fast ausschließlich die Literaturverzeichnisse hat, d.h., es bedeutete eine Einengung auf die Resultate und die Werkzeuge der → bibliographischen Tätigkeit. Deshalb war die → Bibliographie als gesellschaftliche Tätigkeit kaum Gegenstand theoretischer Untersuchungen (Nestler 1972, s. 10–11). Bibliographiekundliche Kenntnisse bedeuten praktische Bekanntschaft mit konkreten Nachschlage werken, also praktischer Umgang mit Bibliographien und das Studium der → Bibliographie der Bibliographien (s. 99). Die praktische Behandlung konkreter → bibliographischer Verzeichnisse und einzelner bibliographischer Arbeitsmethoden als Bestandteil des Lehrfaches Bibliographie wird in Analogie zur «Bücherkunde» durch den Terminus «B» bezeichnet (Nestler 1977, s. 19)».

Bibliographiewissenschaft

Przekład rosyjskojęzycznego wyrażenia „Bibliografovedenie” [...] ¹³⁵ jako określenia dla teoretycznej pracy z bibliografiami. Jako przedmiotowy zakres *Bibliographiewissenschaft* [O.P.] Koršunow określa całą praktykę bibliograficzną. Przedmiot teorii bibliografii kształtuje działalność bibliograficzna, tj. jej prawa rozwoju i funkcjonowania, podstawowe zasady, ogólne problemy jej stanu i dalszego rozwoju. Wyróżnia się teorię ogólną (obszaja teorija bibliografija) i teorie szczegółowe, np. teorię bibliografii zalecającej ¹³⁶.

Ostatecznie, po krótkiej i niezbyt błyskotliwej karierze tych ekwiwalentów w Niemczech, obecnie nie są one tam notowane, czego potwierdzenie odnajdujemy we współczesnym nam słowniku przekładowym z 2006 roku ¹³⁷. Aby ostatecznie potwierdzić ustalony w toku przeprowadzonej analizy stan faktyczny, posługując się narzędziem Google Books Ngram Viewer, przeprowadzono diachroniczne badanie występowania słowa ‘bibliografoznawstwo’ oraz inkryminowanych o istnienie jego ekwiwalentów.

4. OBRAZ ZASIĘGU GEOGRAFICZNEGO TERMINU ‘BIBLIOGRAFOZNAWSTWO’ W UJĘCIU DIACHRONICZNYM W ŚWIELE WYNIKÓW Z GOOGLE BOOKS NGRAM VIEWER

Analizę potwierdzają dane uzyskane z projektu Google Books (GB), a zwiualizowane przez towarzyszące mu narzędzie — Google Books Ngram Viewer (NV). Pomimo oczywistych niedostatków formalnych tego narzędzia (wynikające z niedostatków samego GB: możliwość niedokładnego OCR-u, nadreprezentacja literatury naukowej w stosunku do innych typów piśmiennictwa, błędnie datowane i skategoryzowane teksty, tekst o małej wadze lub ulotny jest równy tekstowi poczytnemu i istotnemu, gdyż każdy jest reprezentowany jednostkowo) ¹³⁸, jak

¹³⁵ Tu autorka w nawiasie poleca porównać z: A.I. Barsuk, *Bibliografovedenie v sisteme...*; A.I. Barsuk, O.P. Koršunov, op. cit.; Norma GOST 16448–70.

¹³⁶ G. Pannier, op. cit., Aneks I., s. 28 [s. 175 ogólnego numerowania]. Tłum.: JML — oryg.: „Bibliographiewissenschaft. Übertragung des russischsprachigen Ausdrucke «Bibliografovedenie» als Benennung für die theoretische Beschäftigung mit der → Bibliographie. Koršunov bezeichnet als Objektbereich der B die gesamte → bibliographische Praxis. Den Gegenstand der → Theorie der Bibliographie bildet die → bibliographische Tätigkeit, d.h. die Gesetzmäßigkeiten der Entwicklung und des Funktionierens, die Grundprinzipien, die allgemeinen Probleme des Standes und der weiteren Vervollkommnung der bibliographischen Tätigkeit. Unterschieden wird in allgemeine Theorie (obszaja teorija bibliografija) und spezielle Theorien, z.B. Theorie der → empfehlenden Bibliographie. Als wissenschaftliche Disziplin umfaßt → Bibliographie die drei Bestandteile: Theorie der → bibliographischen Literaturinformation; Methodik der bibliographischen Tätigkeit Geschichte der Bibliographie (Nestler 1977, s. 19)“.

¹³⁷ E. Bałajewska-Miglus, R. Berg, *Polnisch Wörterbuch für Bibliotheken. Deutsch-Polnisch, Polnisch-Deutsch*, Wiesbaden 2006, s. 22: tu jedynie hasło „Bibliographie” odwołujące się do trzech znaczeń: spis bibliograficzny, metodyka sporządzania spisów oraz bibliografia załącznikowa/wykaz literatury.

¹³⁸ *Google Ngram Viewer*, [w:] *Wikipedia*, https://en.wikipedia.org/wiki/Google_Ngram_Viewer [dostęp: 21.02.2017]. Dotkliwie brakuje syntetycznego artykułu w języku polskim na te-

również problemy z dokładną analizą na podstawie danych z niego uzyskane-go (wyniki otrzymujemy w ułamkach procentów, a nie bezwzględnych liczbach; operacje dokonywane są na konkretnym korpusie językowym, a nie całej bazie tekstów zebranych w GB), z pewnością wykresy uzyskane w ten sposób mogą dać pewien ogólny ogląd zjawiska. I choć na pewno nie można na jego podstawie jednoznacznie wyznaczyć na przykład daty pierwszego wystąpienia danego słowa w piśmiennictwie, to już trendy, które zarysowują się na wykresach NV, można z dużą dozą prawdopodobieństwa uznać za wiarygodne. Analiza¹³⁹ wykazała, że:

— w korpusie języka angielskiego (il. 1) nie wystąpiło ani razu słowo „bibliographology”, a zatem ostatecznie można uznać je za fikcję językową. Dla porównania wyszukano także frazę „bibliography”.

Il. 1. Frekwencja słowa „bibliographology” na tle słowa „bibliography” w Google Books Ngram Viewer

Źródło: zrzut ekranu z Google Books Ngram Viewer — books.google.com/ngrams. Wyszukiwane frazy: „bibliographology”, „bibliography”. Stan na dzień 21.02.2017.

mat historii, funkcjonowania i możliwości analitycznych tego narzędzia, jego wad i zalet, a także wskazówek, jak uniknąć błędów w interpretacji. Można jednak posiłkować się niniejszymi pozycjami — zob. M. Wilkowski, *Wprowadzenie do historii cyfrowej*, Gdańsk 2013, s. 68–70; B. Hayes, *Bit Lit. With digitized text from five million books, one is never at a loss for words*, „American Scientist” 2011, z. 3 (99), s. 190–194; A.C. Sparavigna, R. Marazzato, *Using Google Ngram Viewer for Scientific Referencing and History of Science*, <https://arxiv.org/abs/1512.01364> [dostęp: 12.10.2018].

¹³⁹ Przeprowadzona 21.02.2017 roku, zasięg chronologiczny: 1800–2008, „gładkość”: 0 (NV oferuje możliwość „wygładzenia” uzyskanych wykresów dla płynniejszego obrazowania trendów, z drugiej jednak strony może to zakłamywać pewne fakty, a jak stwierdza się w informacjach ogólnych o tym narzędziu, poziom 0 jest równoznaczny ze zwizualizowaniem surowych danych — <https://books.google.com/ngrams/info> [dostęp: 23.02.2017]).

— w korpusie języka niemieckiego (il. 2) nie wystąpiło ani razu słowo „Bibliographiekunde” oraz „Bibliographienwissenschaft”. „Bibliographienkunde” wystąpiło pierwszy raz w 1969 roku (jeśli nie liczyć wyniku z 1953 roku, którego nie udało się powiązać z dokumentem w GB), a „Bibliographiewissenschaft” pojawiło się po raz pierwszy w 1968 roku (jeśli nie liczyć wyniku z 1924 roku, który jest najprawdopodobniej błędem OCR¹⁴⁰). Wykorzystywalność tych wyrazów notowana jest w okresie 1970–1990 (z zauważalną przewagą na korzyść „Bibliographiewissenschaft” w połowie lat 80. XX wieku), by na przełomie XX i XXI wieku znowu spaść prawie do zera i powoli zacząć wzrastać po roku 2004. Wynika z tego, że niemieckie ekwiwalenty zdobyły tylko krótkotrwałą popularność, a ich przyszłość jest niepewna.

Il. 2. Frekwencja słowa „Bibliographienkunde” i jemu podobnych w Google Books Ngram Viewer

Źródło: zrzut ekranu z Google Books Ngram Viewer — books.google.com/ngrams. Wyszukiwane frazy: „Bibliographienkunde”, „Bibliographiekunde”, „Bibliographiewissenschaft”, „Bibliographienwissenschaft”. Stan na dzień 21.02.2017.

— w korpusie języka rosyjskiego (il. 3) widzimy wystąpienia dla lat 1925, 1929 i 1933, co jest jednak zastanawiające, gdyż dla pierwszej i trzeciej daty nie udaje się odnaleźć powiązania z dokumentem w GB. Druga jest natomiast ewidentną pomyłką redakcyjną, albowiem wskazany dokument (zeszyt rosyjskiego czasopisma „Библиография”) jest z 2001 roku¹⁴¹. Jest to przestroga przed zbytnią

¹⁴⁰ Autopsja 1. rocznika czasopisma „Zeitschrift für Buchkunde” za rok 1924 nie potwierdziła, że występuje w nim słowo „Bibliographiewissenschaft”.

¹⁴¹ „Библиография” 2001, z. 4 (315).

ufnością we wskazania NV. Kolejne dwa wystąpienia, także niepotwierdzone, otrzymujemy na początku lat 60. XX wieku. Zgodnie z przewidywaniami od 1970 roku następuje intensywny przyrost wystąpień tego terminu z maksimum w roku 1981, po czym obserwujemy pewien spadek i ustabilizowanie się statystyki wystąpień w połowie lat 90. XX wieku, utrzymujący się na podobnym poziomie aż do końca analizy (rok 2008). Widzimy zatem podobieństwo w pierwszej części do wykresu z języka niemieckiego, jednak z odmiennym zakończeniem.

Il. 3. Frekwencja słowa „библиографование” w Google Books Ngram Viewer

Źródło: zrzut ekranu z Google Books Ngram Viewer — books.google.com/ngrams. Wyszukiwane frazy: „библиографование”. Stan na dzień 21.02.2017.

W celu pokazania właściwej skali zjawisk konieczne jest przyrównanie przedstawionych wykresów do porównywalnego punktu odniesienia. Dlatego też te same dane przedstawiono w odniesieniu do frekwencji ekwiwalentów słowa „bibliografia” (Bibliographie, библиография; il. 4–5). Niestety, NV nie oferuje pracy na polskim korpusie językowym, niemożliwe zatem jest wykonanie podobnej analizy dla języka polskiego. Jeszcze raz podkreślmy, że nie można uzyskanych wyników uznać za bezwzględnie ścisłe, a podane daty odnoszą się jedynie do zasobu tekstów zgromadzonych w NV (około 5 milionów, a więc szczuplejszego niż samo GB, które zawiera około 15 milionów, co ma jakoby odpowiadać 12 procentom wszystkich książek opublikowanych drukiem od momentu jego wynalezienia¹⁴²).

¹⁴² M. Wilkowski, op. cit., s. 69.

II. 4. Frekwencja słowa „Bibliographienkunde” i jemu podobnych na tle słowa „Bibliographie” w Google Books Ngram Viewer

Źródło: zrzut ekranu z Google Books Ngram Viewer — books.google.com/ngrams. Wyszukiwane frazy: „Bibliographienkunde”, „Bibliographiekunde”, „Bibliographiewissenschaft”, „Bibliographienwissenschaft”, „Bibliographie”. Stan na dzień 21.02.2017.

II. 5. Frekwencja słowa „библиографоведение” na tle słowa „библиография” w Google Books Ngram Viewer

Źródło: zrzut ekranu z Google Books Ngram Viewer — books.google.com/ngrams. Wyszukiwane frazy: „библиографоведение”, „библиография”. Stan na dzień 21.02.2017.

5. CZY 'BIBLIOGRAFOZNAWSTWO' POWINNO ZOSTAĆ WPROWADZONE DO POLSKIEGO SYSTEMU TERMINOLOGICZNEGO JAKO NEOTERMIN?

Wiemy już więc szczegółowo, jaka jest geneza terminu 'bibliografoznawstwo' i jakie perypetie towarzyszyły jego drodze wybijania się na niepodległość. Podsumowując tę część, można stwierdzić, że termin ten jest znany i stosowany co najmniej w Rosji, na Ukrainie i na Białorusi (przypuszczać można, że w jakimś stopniu znany jest we wszystkich krajach byłego Związku Radzieckiego, a jego obecna wykorzystywalność będzie powiązana ze stopniem usamodzielnienia się nauki o bibliografii w poszczególnych krajach oraz stopniem rozwoju ich świadomości bibliograficznej), natomiast nie jest znany lub dotychczas nie przyjął się w innych językach europejskich. Najważniejsze jest zatem pytanie, czy, a jeśli tak, to jakie korzyści przyniosłoby wprowadzenie tego terminu w języku polskim. Spróbujemy spojrzeć na tę kwestię, odpowiadając na kilka pytań pomocniczych.

Czy według obiektywnych kryteriów neotermin jest poprawnie zbudowany? W polskim piśmiennictwie naukowym kilkakrotnie formułowano zestawy cech, jakimi powinien odznaczać się poprawnie zbudowany termin, oraz zaleceń, wedle których należy je oceniać¹⁴³. Zestawy te różnią się między sobą co do hierarchii ważności cech, ich liczebności oraz rozległości oceny. Bliższe ich przytoczenie i porównanie oraz ocena w stosunku do terminologii bibliograficznej przekracza ramy niniejszego artykułu, szczególnie że prawie każdy odnosi się do poprzednich koncepcji i w jakimś stopniu uwzględnia zastrzeżenia wobec nich. Dając jednak pierwszeństwo normom stanowionym ogólnokrajowo (tak postąpili wcześniej Irena Bajerowa¹⁴⁴ i Sergiusz Czerni¹⁴⁵), za punkt odniesienia przyjmujemy najaktualniejsze wytyczne¹⁴⁶ pochodzące z normy PN-ISO 704:2012 *Działal-*

¹⁴³ Chronologicznie były to: M. Mazur, *Terminologia techniczna*, Warszawa 1961, s. 5–21; Polska Norma PN-N-02004:1965 *Wytyczne opracowywania norm terminologicznych — Przepisy*, pkt 5. A.T. Troskołański, *O polskim słownictwie technicznym jako czynniku rozwoju polskiej kultury technicznej*, [w:] *Konferencja naukowo-techniczna „Problemy terminologiczne języka polskiego w technice”*. Bydgoszcz, 2 XII 1971. Bydgoszcz 1972, s. 25–53; I. Bajerowa, *Językoznawca wobec tzw. zasad słowotwórstwa technicznego*, „Poradnik Językowy” 1973, z. 3 (307), s. 127–138; Polska Norma PN-N-02004:1973 *Wytyczne opracowywania norm — Normy terminologiczne* (zastępująca normę z 1965 roku). Ogólnego ich porównania dokonała K. Musiołek-Choiński, op. cit., s. 29–38. Dalszy opis specyfiki pracy terminologicznej na gruncie języka polskiego możemy odnaleźć w: H. Jadačka, *Termin techniczny — pojęcie, budowa, poprawność*, Warszawa 1976; W. Nowicki, *Metoda pracy nad terminologią wybranej dziedziny wiedzy*, Warszawa 1979; S. Gajda, *Współczesna polszczyzna naukowa. Język czy żargon?*, Opole 1990; M. Jurkowski, *Metajęzyk terminologii*, [w:] *Teoretyczne podstawy terminologii*, s. 45–60.

¹⁴⁴ I. Bajerowa, op. cit., s. 129.

¹⁴⁵ S. Czerni, op. cit., s. 18.

¹⁴⁶ Polska Norma PN-ISO 704:2012, op. cit., pkt 7.4.2. *Zasady tworzenia terminów/nazw*. Dodatkowo dwa kryteria — dokładność i powszechność — nie są wyodrębnione *explicitie* tak jak pozostałe kryteria, mające swoje osobne podpunkty, lecz można je wywieść z treści punktu poprzedzającego wyliczenie kryteriów.

ność terminologiczna — *Zasady i metody*, która jest tłumaczeniem międzynarodowego standardu ISO 704:2009 *Terminology work — Principles and methods*. Ocenę według tych kryteriów przedstawia tabela nr 3. Norma nie precyzuje, jaka jest hierarchia zasad, a w przypadku konfliktu terminologicznego podaje jedynie ogólnie, że „jeżeli dla pojedynczego pojęcia istnieje szereg oznaczeń, jako oznaczenie preferowane należy wybrać to oznaczenie, które odpowiada największej liczbie [...] zasad”. Dlatego też postanowiono na ten zestaw zasad nałożyć podobny w swej istocie zestaw kryteriów, który został skrupulatnie opisany i przeanalizowany, a następnie logicznie i sumiennie uporządkowany przez I. Bajerową¹⁴⁷. Ponieważ większość kryteriów normy PN-ISO 704:2012 udało się dopasować do zasad I. Bajerowej, zostały one uporządkowane według zaproponowanej przez nią hierarchii ważności¹⁴⁸. Dodajmy za autorką, że „z cech i zasad 1–3 nie wolno rezygnować. Z cech i zasad 4–6 nie powinno się rezygnować. Należy też starać się o uwzględnienie cech i zasad 7–9”¹⁴⁹. W ten sposób otrzymaliśmy nie tylko zbiór zasad pozwalających dokonać oceny poprawności terminu, lecz także narzędzie umożliwiające wartościowanie tych ocen między sobą.

Tab. 3. Zasady oceny poprawności terminu względem neoterminu ‘bibliografoznawstwo’

Kryterium	Znaczenie według pn-iso 704:2012	Weryfikacja dla neoterminu ‘bibliografoznawstwo’	Weryfikacja kontrolna dla terminów	
			‘bibliografia’	‘nauka o bibliografii’
poprawność językowa (1.)	„zaleca się tworzenie neoterminów lub nazw zgodnie z morfologicznymi, morfosyntaktycznymi i fonologicznymi normami danego języka”	+ termin jest zgodny z normami języka polskiego	+ termin jest zgodny z normami języka polskiego	+ termin jest zgodny z normami języka polskiego

¹⁴⁷ I. Bajerowa, op. cit., s. 137.

¹⁴⁸ Z pominięciem zasady 9. — zasady łatwości — której odpowiednika nie odnajdujemy w normie PN-ISO 704:2012, a która dla I. Bajerowej jest najmniej istotna i oznacza łatwość fonetyczną (dodajmy, że ‘bibliografoznawstwo’ spełnia i tę zasadę). Z kolei trzech zasad z normy — stosowność, potencjał słowotwórczy i możliwość tworzenia złożzeń, pierwszeństwo języka rodzimego — nie odnajdujemy w ostatecznej hierarchii u I. Bajerowej, gdyż w toku swojej analizy uznała je za wyłamujące się z logicznego wzoru przez nią przyjętego lub mieszczące się już w innych zasadach.

¹⁴⁹ I. Bajerowa, op. cit., s. 138.

[powszechność] (2.)	„jeżeli nie ma po temu bardzo istotnych przyczyn, zaleca się nie zmieniać ustalonych i powszechnie używanych oznaczeń”	+	+	+
		istnieją takie istotne przyczyny (zob. zasada 5.)	znaczenie, choć wieloznaczne, jest w pewnym sensie utrwalone	termin nie jest spotykany jako osobny termin, ale jest stosowany jako próba uniknięcia nieporozumienia terminologicznego
przejrzystość (3-4.)	„znaczenie terminu czy nazwy można wyprowadzić ze znaczenia elementów składowych tego terminu lub nazwy”	+	-	+
		termin swoim brzmieniem nasuwa możliwie najwięcej skojarzeń z pojęciem, jego znaczenie można odtworzyć bez pomocy definicji czy objaśnienia	kojarzy się głównie ze spisem bibliograficznym	termin swoim brzmieniem nasuwa możliwie najwięcej skojarzeń z pojęciem, jego znaczenie można odtworzyć bez pomocy definicji czy objaśnienia
[dokładność] (5.)	„wskazane jest, aby dany termin był przyporządkowany jednemu pojęciu”	+	-	+
		jest przyporządkowany	jest wieloznaczny	jest przyporządkowany
ekonomia językowa (6.)	„zaleca się, aby termin był możliwie najbardziej zwięzły [...] przy podejmowaniu decyzji co do preferowania określonego modelu tworzenia terminu zaleca się kierować względami praktycznymi”	+	+/-	-
		proporcja liczby wyrażonych cech w terminie jest optymalna w stosunku do długości terminu; tym samym precyzja terminu jest w optymalnym stosunku do wygody jego użycia	termin wprowadzicie jest zwięzły, ale nie reprezentuje cech „obszar działalności naukowej”, zatem proporcja liczby wyrażonych cech w terminie jest niekorzystna w stosunku do długości terminu	terminy wielowarazowe są mniej poręczne i mniej produktywne
spójność (7-8.)	„istniejące terminy i nazwy oraz neoterminy i nowe nazwy powinny być włączone do systemu pojęć i być z nimi spójne”	+	-	-
		budowa terminu jest spójna z istniejącymi już terminami i w ten sposób tworzą spójny system terminologiczny (por. ‘księgoznawstwo’, ‘bibliotekoznawstwo’, ‘naukoznawstwo’ i in.)	jest wprowadzicie spójna z takimi terminami, jak ‘geografia’ czy ‘etnografia’, ale w przeciwieństwie do nich nie jest jednoznacznie odczytywana jako nazwa nauki	formy ‘nauka o książce’, ‘nauka o bibliotece’ itp. są coraz rzadziej spotykane

stosowność	„zaleca się unikanie tworzenia form prowadzących do nieporozumień” ¹⁴⁹	+	–	+
		termin nie wprowadza w błąd, jest neutralny, nie ma negatywnych skojarzeń lub mylnych konotacji	może prowadzić do nieporozumień interpretacyjnych	termin nie wprowadza w błąd, jest neutralny, nie ma negatywnych skojarzeń lub mylnych konotacji
potencjał słowotwórczy i możliwości tworzenia złożów	„jest zalecane preferowanie produktywnych form terminów, które pozwalają utworzyć wyrazy pochodne i złożenia”	+	–	–
		termin pozwala na to (na przykład bibliografoznawca, bibliografoznawczy)	nie w odniesieniu do nauki; jedynie w odniesieniu do spisów	to wyrażenie nie jest produktywne słowotwórczo
pierwszeństwo języka rodzimego	„choć zapożyczenie z innych języków jest uznaną formą tworzenia terminów, zaleca się, aby wyrażenia języka rodzimego miały pierwszeństwo w stosunku do bezpośrednich zapożyczeń”	+	+	+
		termin jest zbudowany z rodzimych podstaw słowotwórczych	termin jest zbudowany z rodzimych podstaw słowotwórczych	termin jest zbudowany z rodzimych podstaw słowotwórczych
Podsumowanie		11	4	6

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Polska Norma PN-ISO 704:2012 *Działalność terminologiczna — Zasady i metody*, pkt 7.4.1–7.4.2. Hierarchia ważności na podstawie: I. Bajerowa, op. cit., s. 137.

W nawiasach okrągłych podano kolejność z hierarchii I. Bajerowej. W nawiasach kwadratowych podano kryteria niewypunktowane w normie osobno, lecz można je wywieść z treści normy. „Bibliografologii” Józefa Korpały, jako zbyt kojarzącej się z ‘grafologią’, w ogóle nie wzięto tutaj pod uwagę.

Z podsumowania wynika, że ‘bibliografoznawstwo’ od strony formalnej znacząco przewyższa swoją jakością pozostałe możliwości (pozostawienie dotychczasowego stanu lub wprowadzenie sformułowania opisowego).

Czy według subiektywnych kryteriów neotermin jest możliwy do przyjęcia? Na to pytanie udzielono w większości odpowiedzi w przypisach do tabeli nr 2, na bieżąco komentujących spór radzieckich naukowców, oraz innych miejscach

¹⁵⁰ W tym miejscu norma powołuje się na przykład terminu ‘energia atomowa’, który mylnie sugerował, że energia ta ma swoje źródło w atomie, tymczasem wydziela się ona podczas przemian jądrowych, dlatego poprawnym terminem jest ‘energia jądrowa’. Z kolei ‘manipulacja genetyczna’ musiała zostać zastąpiona przez ‘inżynierię genetyczną’, gdyż kojarzyła się negatywnie.

rozdziału 3. Spór ten określono jako subiektywny, gdyż w niektórych miejscach miał charakter bardziej utylitarny lub emocjonalny (argumentacja przebiegała na osi tradycja/postęp) niż formalny (rozstrzyganie osi poprawne/niepoprawne), choć oczywiście częściowo pokrywał się z przedstawionymi kryteriami. Bieg czasu pokazał, że argumenty zwolenników były słuszne — termin wrósł w systemy terminologiczne tamtejszych języków i jest dziś powszechnie stosowany.

Czy podobne rangą neoterminy przyjęły się w innych obszarach nauki?

Problem terminu 'bibliografia' współdzieliły między innymi takie terminy, jak 'leksykografia' (przede wszystkim: „sztuka układania słowników językowych”¹⁵¹) i 'terminologia' (przede wszystkim: „uporządkowany zbiór pojęć określonej specjalności wraz z przypisanymi im znakami pojęć”¹⁵²). Nauki bądź kierunki badawcze zajmujące się tymi zjawiskami wyrosły na bazie badania struktur i funkcji ich przedmiotów (pojedynczych lub zbiorów spisów bibliograficznych, słowników językowych, terminów). Jest to naturalny sposób powstawania nowych nauk i kierunków badawczych, problem jednak leżał w tym, że już w nazwach opisujących te przedmioty umieszczony został sufiks sugerujący obszar dociekań naukowych ('-grafia', '-logia'). W ten sposób zaistniało niebezpieczeństwo, że przedmiot nauki i dana nauka staną się homonimami. W przypadku nauki o terminach zdecydowano się więc na 'terminoznawstwo' (niekiedy jako 'teoria terminologii'; 'terminografia' z kolei oznacza teorię i praktykę rejestrowania i prezentowania terminów, „leksykografię terminów”)¹⁵³, w przypadku nauki o słownikach powstał termin 'metaleksykografia' ('leksykologia' z kolei oznacza naukę o słownictwie). Zależności między nimi obrazuje tabela nr 3. Z tych obszarów jedynie nauka o bibliografii nie doczekała się poręcznych samodzielnych terminów oddzielających sztukę prowadzenia procesu układania przedmiotów, wytwory powstające w tym procesie i naukę o procesie.

¹⁵¹ P. Żmigrodzki, *Wprowadzenie do leksykografii polskiej*, Katowice 2003, s. 16.

¹⁵² H. Felber, G. Budin, op. cit., s. 27. Por. także F. Grucza, *Terminologia. Jej przedmiot, status i znaczenie*, [w:] *Teoretyczne podstawy terminologii*, s. 20–22, 37.

¹⁵³ Właściwie chcąc być bardzo ścisłym, należy dodać, że „terminografia to zarówno nauka, jak i działalność praktyczna” — H. Felber, G. Budin, op. cit., s. 23, 28, 169. W związku z czym analogicznie do metaleksykografii należałoby wyróżnić metaterminografię jako naukę badającą podstawy jednostek terminograficznych oraz ich sposób rejestracji (porządkowanie i opis), a terminografii pozostawić wyłącznie znaczenie czynności tworzenia słowników terminologicznych (znów analogicznie, tym razem do leksykografii).

Tab. 4. Zależności między terminami opisującymi przedmiot, sztukę, wytwory i naukę, dotyczące procesu układania pewnych zbiorów danych

Przedmiot układania	Sztuka układania zbiorów z przedmiotów; także: ogół takich wytworów	Wytwór układania	Nauka o ww. przedmiocie, sztuce i wytworach
słowo	leksykografia	słownik językowy	metaleksykografia
opis bibliograficzny	bibliografia	bibliografia (spis bibliograficzny)	bibliografia (*bibliografoznawstwo)
pojęcie	terminologia	system terminologiczny	terminoznawstwo
termin	terminografia	słownik terminologiczny	terminografia (*metaterminografia)

Źródło: opracowanie własne. Terminy w nawiasie podają synonimy uznane za poręczniejsze. Terminy oznaczone gwiazdką są postulowanymi do wprowadzenia neoterminami.

Jaki jest status obszaru nauki, który określa neotermin? Ostatnią kwestią, jaką mogą podnieść przeciwnicy wprowadzenia terminu ‘bibliografoznawstwo’, a nieomówioną wcześniej, jest status nauki o bibliografii wśród innych nauk i kwestia stopnia jej samodzielności. M. Skalska-Zlat przedstawia w tej kwestii najbardziej wyważone i aktualne stanowisko:

Bibliografia należy do takich dyscyplin, których status w czasie i przestrzeni był różnie postrzegany: od królowej nauk jak w swoim czasie filozofia czy teologia, a po dziś dzień matematyka, po naukę pomocniczą pełniącą rolę li tylko służebną wobec innych. [...] Obecnie umocnił się w Polsce pogląd [...] o przynależności bibliografii do bibliologii z jednoczesnym zachowaniem przez nią pewnej dozy autonomiczności w postaci własnych problemów, metod i narzędzi badawczych¹⁵⁴.

Z pewnością nauka o bibliografii nie jest tak wyodrębniona, jak za wschodnią granicą Polski, gdzie została wyodrębniona na poziomie państwowych klasyfikacji nauk (w Polsce obecnie mamy do czynienia z tendencją odwrotną — najnowszą klasyfikacja zdegradowała cały obszar nauk bibliologicznych do rangi bezimiennej części nauk o komunikacji społecznej i mediach¹⁵⁵). Autor niniejszego artyku-

¹⁵⁴ M. Skalska-Zlat, *Bibliografia w Polsce...*, s. 11.

¹⁵⁵ Zob. Załącznik do Rozporządzenia Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 20 września 2018 r. w sprawie dziedzin nauki i dyscyplin naukowych oraz dyscyplin artystycznych (Dz.U. z 2018 r., poz. 1818), pkt. 5.4. Z tego aktu nie wynika wprawdzie, jakie dyscypliny ze starej klasyfikacji zostały przyporządkowane nowym, ale było to wyrażone wprost w *Uzasadnieniu do Projektu [rozporządzenia] z dnia 31 lipca 2018 r.*, s. 10, <https://legislacja.rcl.gov.pl/docs//506/12314504/12525386/12525387/dokument352517.pdf>. K. Migoń już w 2011 roku negatywnie wypowiadał się o tej tendencji: „Można godzić się (choć nie do końca i z zastrzeżeniami), że dzisiejsze księgoznawstwo wpisuje się w (mglisty z perspektywy teoretycznej i metodologicznej) krąg nauk o komunikacji

kułu podziela stanowisko reprezentowane przez wypowiedź M. Skalskiej-Zlat, przyjmując, że bibliologia to jedna z nauk o mediach i komunikacji (ale zupełnie samodzielna wśród nich, „jedna z”, a nie „składowa”!), złożona z kilku, kilkunastu mniej lub bardziej wyodrębnionych dyscyplin, subdyscyplin i kierunków badawczych. Abstrahując więc od sporu o stopień samodzielności i wyodrębnienia, należy stwierdzić, że autonomia nauki o bibliografii jest niezaprzeczalna, a w związku z tym powinna mieć swoisty termin ją opisujący.

6. KONKLUZJA

Z wywodu jasno wynika, że nie ma żadnej przesłanki, która negowałaby sens wprowadzenia neoterminu ‘bibliografoznawstwo’ do systemu polskiej terminologii w zakresie, który dziś zwykło się określać jako „nauka o bibliografii”. Co więcej, istnieje wiele przesłanek przemawiających za jego wprowadzeniem. Każdy możliwy spór w tej kwestii może przebiegać jedynie na podstawie składowej tego, co norma PN-ISO 704:2012 określa jako istota tworzenia terminów i nazw: „Należy mieć na uwadze powszechnie przyjęte użycie [terminów]. Jeżeli nie ma po temu bardzo istotnych przyczyn, to zaleca się nie zmieniać ustalonych i powszechnie używanych oznaczeń, nawet jeżeli zostały utworzone w nieudolny sposób lub są niewłaściwie motywowane”¹⁵⁶. Innymi słowy, wyłącznie od konsensusu wśród polskich naukowców co do tego, czy wieloznaczność terminu ‘bibliografia’ uznają za „bardzo istotną przyczynę”, czy też nie, zależy powodzenie wprowadzenia bibliografoznawstwa w obieg. Niewątpliwie jego implementacja wpisywałaby się w nowoczesne pojmowanie terminologii, która — przypomnijmy — uważa terminy za reprezentację stanu wiedzy danej dziedziny, jednostkę, która wiedzę tę utrwała, a tworzenie nowych terminów świadczy o ewolucji myśli w jej obrębie.

W związku z tym autor niniejszych rozważań pod rozwagę poddaje postulat, aby wyłączyć z już podanych denotacji terminu ‘bibliografia’:

1. wszelkiego rodzaju utwory piśmiennicze z gatunku bibliografii i określać je jako ‘spisy bibliograficzne’ (obecnie denotacja 3.) wymiennie na ‘bibliografie’, (ponieważ rozpowszechnienie takiego rozumienia jest bezdyskusyjne, a próby jego usunięcia — skazane na porażkę i jednocześnie szkodliwe);

2. naukę zajmującą się tymi spisami i określać ją ogólnie jako ‘bibliografoznawstwo’, zawierającą w sobie kierunki badawcze takie jak:

i mediach [...]. [Tendencja do przyjmowania medioznawczego paradygmatu księgoznawstwa] pozostawała [...] rozwiązywać niektóre problemy teoretyczne i metodologiczne, ale tworzy nowe, gubi też, albo w lepszym przypadku minoryzuje, inne perspektywy badawcze, ukształtowane w długiej tradycji kierunki i powiązania interdyscyplinarne” — K. Migoń, [rec.] *Buchwissenschaft in Deutschland...*, s. 224, 218. Opinię tę, sformułowaną w stosunku do księgoznawstwa, z pewnością można uogólnić na całość bibliologii.

¹⁵⁶ Polska Norma PN-ISO-704:2012, pkt. 7.4.1.

- teoria bibliografii (obecnie denotacja 5.),
- historia bibliografii,
- metodyka bibliografii (denotacja 4.),
- organizacja działalności bibliograficznej (denotacja 6.).

3. Natomiast samej ‘bibliografii’ pozostawić przede wszystkim znaczenie:

- ogółu wytworów bibliograficznych,
- tej części działalności naukowo-praktycznej, która przygotowuje i udostępnia informację bibliograficzną.

Na tej podstawie proponuję jednocześnie następujący projekt definicji terminu ‘bibliografoznawstwo’ dla języka polskiego: *dyscyplina naukowa^[157] wchodząca w skład zespołu dyscyplin bibliologicznych, badająca i rozwijająca zagadnienia teorii, historii i metodyki spisów bibliograficznych oraz metodologii, technologii i organizacji działalności bibliograficznej.*

BIBLIOGRAFIA

- Allischewski H., *Bibliographienkunde. Ein Lehrbuch mit Beschreibungen von mehr als 200 Druckschriftenverzeichnissen und allgemeinen Nachschlagewerken*, Wiesbaden 1976.
- Bagłajewska-Miglus E., Berg R., *Polnisch Wörterbuch für Bibliotheken. Deutsch-Polnisch, Polnisch-Deutsch*, Wiesbaden 2006.
- Bajerowa I., *Językoznawca wobec tzw. zasad słowotwórstwa technicznego*, „Poradnik Językowy” 1973, z. 3 (307), s. 127–138.
- Balsamo L., *La bibliografia. Storia di una tradizione*, Firenze 1984.
- Barenbaum I.E., *Miejsce bibliotekoznawstwa i teorii bibliografii w ramach księgoznawstwa*, „Roczniki Biblioteczne” 16, 1972, z. 1–2, s. 9–38.
- Barsuk A.I., *Bibliografowedenie v sisteme knigovedčeskich disciplin. Metodologičeskij očerk*, Moskva 1975.
- Barsuk A.I., *Bibliografowedenie*, [w:] *Kniga. Ėnciklopediâ*, pod red. V.M. Žarkova, Moskva 1999, s. 76–77.
- Barsuk A.I., *Bibliografowedenie*, [w:] *Knigowedenie. Ėnciklopedičeskij slovar’*, pod red. N. Mihajloviča Sikorskiego, Moskva 1981, s. 52–56.
- Barsuk A.I., *Standartizaciâ bibliografičeskij terminologii — trebovanie vremeni*, „Sovetskaâ Bibliografiâ” 1974, z. 6 (148), s. 15–28.
- Barsuk A.I., Koršunov O.P., *Sovetskoe bibliografowedenie. Sostoânie, problemy, perspektivy*, Moskva 1977.
- Bednarska-Ruszajowa K., *Metoda bibliograficzna i jej zastosowanie*, [w:] *Z problemów metodologii i dydaktyki bibliotekoznawstwa i informacji naukowej*, pod red. M. Kocójowej, Kraków 1990, s. 37–54.
- Bibliografiâ. Bibliografowedenie. Ukazatel’ literatury, izdannoj v Rossijskoj Federacii na russkom âzyke v 2001–2010 gg.*, t. 1–3, pod red. G.L. Levina, Moskva 2013–2014.
- Bibliografia. Metodyka i organizacja*, pod red. Z. Żmigrodzkiego, Warszawa 2000.

¹⁵⁷ *Subdyscyplina / kierunek badawczy* — w zależności od postrzeganego stopnia usamodzielnienia. Dla niniejszych rozważań zagadnienie statusu nauki o bibliografii jest kwestią mniejszej wagi, kwestią poboczną.

- Bibliografoznavstvo Ukraïni [...] Nauk.-dopomìžnij bibliogr. pokažčik*: [t. 1.] (1981–1990), układ. O.O. Kozak, V.O. Kononenko, Kiïv 1995; [t. 2.] (1991–1995), układ. L.V. Glazunova, È.K. Babič, Kiïv 1999; [t. 3.] (1996–2000), układ. L.V. Glazunova, T.M. Zamorina, Kiïv 2005; [t. 4.] (2001–2005), układ. L.V. Glazunova, N.İ. Tertička, Kiïv 2010; [t. 5.] (2006–2010), układ. L.A. Kuhar, Kiïv 2012.
- Bibliografoznavstvo. Teoriâ i praktika. Zb. nauk. prac'*, pod red. V.S. Babiča, Â.S. Sošins'kiej, T.O. Dolbenki, V.S. Paškovej, Kiïv 1997.
- Bibliotečnoe delo. Terminologičeskij slovar'*, [sostav. I.M. Suslova, L.N. Ulanova], Moskva 1986.
- Blum R., *Bibliographia. Eine wort- und begriffsgeschichtliche Untersuchung*, „Archiv für Geschichte des Buchwesens” 10, 1969, z. 4–5, szp. 1017–1246.
- Burbianka M., *Wstęp do bibliografii*, Warszawa 1974.
- Butko I.V., *K voprosu o edinom ob'ekte bibliotekovedeniâ i bibliografovedeniâ*, „Vestnik Ŭgorskogo Gosudarstvennogo Universiteta” 2010, z. 3 (18), s. 50–57.
- Czerni S., *Słowniki specjalistyczne*, Warszawa 1977.
- Dembowska M., *Z myślą o nowym wydaniu słownika bibliotekarza*, „Przegląd Biblioteczny” 25, 1957, z. 1, s. 24–42.
- Dictionnaire encyclopédique de l'information et de la documentation*, pod red. S. Cacaly'ego, Paris 1998.
- Dictionnaire encyclopédique du livre*, red. P. Fouché, D. Péchoin, P. Schuwer, t. 1 (A–D), [Paris] 2002.
- Elizarenkova T.P., *Anglo-russkij slovar' knigovedčeskich terminov*, Moskva 1962.
- Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*, pod red. K. Polańskiego, Wrocław 1993.
- Encyklopedia książki*, pod red. A. Żbikowskiej-Migoń, M. Skalskiej-Złat, t. 1, Wrocław 2017.
- Encyklopedia wiedzy o książce*, pod red. A. Birkenmajera, B. Kocowskiego, J. Trzynadlowskiego, Wrocław 1971.
- Encyklopedia współczesnego bibliotekarstwa polskiego*, pod red. K. Głombiowskiego, B. Świderskiego, H. Więckowskiej, Wrocław 1976.
- Eychlerowa B., *Termin bibliografia w radzieckiej normie „Bibliografja. Tierminy i opriedielenja”*, „Przegląd Biblioteczny” 46, 1978, z. 3, s. 301–311.
- Felber H., Budin G., *Teoria i praktyka terminologii*, Warszawa 1994.
- Fokeev V.A., *Bibliografovedenie. Informatika. Terminologičeskij slovar'*, Moskva 2009.
- Fokeev V.A., *Otečestvennoe bibliografovedenie. Naučno-praktičeskoe posobie*, Moskva 2006.
- Gajda S., *Współczesna polszczyzna naukowa. Język czy żargon?*, Opole 1990.
- Glaister G.A., *Encyclopedia of the Book*, New Castle 1996.
- Google Ngram Viewer, [w:] Wikipedia, https://en.wikipedia.org/wiki/Google_Ngram_Viewer [dostęp: 21.02.2017].
- Grebe W., *Bibliographie*, [w:] *Lexikon des gesamten Buchwesens*, pod red. S. Corstena, G. Pfluga, F.A. Schmidta-Künsemüllera, t. 1. (A–Buch), Stuttgart 1987, s. 367–368.
- Grochowska A., *Terminologia w zakresie informacji i dokumentacji w świetle norm ISO*, „Przegląd Biblioteczny” 71, 2003, z. 1/2, s. 43–54.
- Grucza F., *Terminologia. Jej przedmiot, status i znaczenie*, [w:] *Teoretyczne podstawy terminologii*, pod red. F. Gruczy, Wrocław 1991, s. 11–44.
- Handbuch der bibliographischen Nachschlagewerke*, pod red. W. Totoka, K.-H. Weimanna, R. Weitzela, Frankfurt am Main 1977.
- Harrod's librarians' glossary of terms used in librarianship, documentation and the book crafts*, oprac. R. Prytherch, Aldershot 1990.
- Hayes B., *Bit Lit. With digitized text from five million books, one is never at a loss for words*, „American Scientist” 2011, z. 3 (99), s. 190–194.
- Hleb-Koszańska H., *O bibliografii dla niewtajemniczonych*, Wrocław 1974.
- International encyclopedia of information and library science*, pod red. J. Feathera, P. Sturgesa, London 1997.

- Jadacka H., *Termin techniczny — pojęcie, budowa, poprawność*, Warszawa 1976.
- Języki specjalistyczne. Słownik terminologii przedmiotowej, red. J. Lukszyn, Warszawa 2005.
- Jurkowski M., *Metajęzyk terminologii*, [w:] *Teoretyczne podstawy terminologii*, pod red. F. Gruczy, Wrocław 1991, s. 45–60.
- Kábrt J., *Úvaha o bibliografii*, „Bibliografický Zborník” 1970, s. 5–24.
- Kerlen D., *Publishing training and Buchwissenschaft in Germany*, „Publishing Research Quarterly” 16, 2001, z. 4, s. 23–27.
- Kirchner J., *Lexikon des Buchwesens*, t. 1, Stuttgart 1955.
- Kodanasha encyclopedia of Japan, t. 1, Tokyo 1983.
- Korotkij terminologičnij slovník iz bibliografosnawstva ta social'noi informatiki, pod red. G.M. Švecovej-Vodki, Kiřv 1999.
- Korpała J., *Krótką historia bibliografii polskiej*, Wrocław 1986.
- Koršunov O.P., Lihovid T.F., Novoženova T.A., *Bibliografowedenie. Osnovy teorii i metodologii*, Moskva 2008.
- Koršunov O.P., *Sovremennoe bibliografowedenie. Čto èto takoe?*, [w:] *Rossijskoe bibliografowedenie. Itogi i perspektivy*, pod red. T.F. Lihovida, Moskva 2006, s. 15–51.
- Krummel D.W., *Bibliographies. Their Aims and Methods*, London 1986.
- Kuz'minič T.V., *Bibliografaznaŭstva. Teorya: vučebny dapamožnik dla studentaŭ ustanow wyšejšaj adukacyi pa specyjal'nasci “Bibliotekaznaŭstva i bibliografii (pa napramkah)”*, Minsk 2012.
- Leončikov V.E., Demeško L.A., *Russko-belorusskij slovar' bibliotečnyh i bibliografičeskich terminov*, Minsk 1992.
- Les sciences de l'écrit*, pod red. R. Estivalsa, przy współpr. J. Meyriat, F. Richaudeau, Paris 1993.
- Lexikon des Bibliothekswesens*, oprac. H. Kunze, G. Rückl, t. 1, Leipzig 1974.
- Lukszyn J., Zmarzer W., *Teoretyczne podstawy terminologii*, Warszawa 2006.
- Malclès L.-N., *Manuel de bibliographie*, Paris 1963.
- Markov I.G., *O predmete i metode bibliografii (opyt postanovki voprosa)*, „Trudy MGBI” 1948, z. 4, s. 101–134.
- Marszałek L., *Edytorstwo publikacji naukowych*, Warszawa 1986.
- Mazur M., *Terminologia techniczna*, Warszawa 1961.
- Mendykowa A., *Podstawy bibliografii*, Warszawa 1986.
- Metodyka bibliograficzna. Poradnik dla autorów bibliografii specjalnych*, pod red. H. Hleb-Kożańskiej, M. Dembowskiej, H. Sawoniaka, Warszawa 1963.
- Migoń K., [rec.] *Buchwissenschaft in Deutschland. Ein Handbuch*, Hrsg. Ursula Rautenberg, Bd. 1–2, Berlin-New York 2010, „Roczniki Biblioteczne” 55, 2011, s. 217–224.
- Migoń K., *Nauka o książce wśród innych nauk społecznych*, Wrocław 1976.
- Migoń K., *Nauka o książce. Zarys problematyki*, Wrocław 1984.
- Migoń K., *Rola terminologii w prezentacji wiedzy księgoznawczej*, „Przegląd Biblioteczny” 71, 2003, z. 1/2, s. 7–83.
- Musiołek-Choinski K., *Polskie nazwy chorób. Studium z terminologii medycznej*, Wrocław 1986.
- Nestler F., *Bibliographie. Einführung in die Theorie und in die allgemeinen bibliographischen Verzeichnisse*, Leipzig 1977.
- Nestler F., *Einführung in die Bibliographie*, t. 1. *Theorie der Bibliographie*, Berlin 1972; t. 2. *Bibliographiekunde*, Berlin 1973.
- Norma GOST 16448–70 *Bibliografiiā. Terminy i opredeleniā*.
- Norma GOST 7.07-77 *Bibliografiiā. Terminy i opredeleniā*.
- Norma GOST 7.0-84 *Bibliografičeskaā deatel'nost'. Osnovnye terminy i opredeleniā*.
- Norma GOST 7.0-99 *Informacionno-bibliotečnaā deatel'nost', bibliografiiā. Terminy i opredeleniā*.
- Norma PN-N-02004:1965 *Wytyczne opracowywania norm terminologicznych — Przepisy*.
- Norma PN-N-02004:1973 *Wytyczne opracowywania norm — Normy terminologiczne*.
- Norma PN-N-01225:1989 *Bibliotekarstwo i bibliografia — Rodzaje i części składowe bibliografii — Terminologia*.

- Norma PN-ISO 704:2012 *Działalność terminologiczna — Zasady i metody*.
- Nowicki W., *Metoda pracy nad terminologią wybranej dziedziny wiedzy*, Warszawa 1979.
- Oparina O.D., *The interdisciplinary aspects of the interaction of bibliography with social sciences and humanities*, „Scientific and Technical Information Processing” 39, 2012, z. 1, s. 42–46.
- Pannier G., *Der deutschsprachige Wortschatz der Bibliographie. Bestandsaufnahme, Analyse und Kommentar als Voraussetzung für die Ausarbeitung einer Terminologie* [praca doktorska obroniona na Gesellschaftswissenschaftlichen Fakultät des Wissenschaftlichen Rates der Humboldt-Universität zu Berlin], Berlin 1984, <http://www.digi-hub.de/viewer/resolver?urn=urn:nbn:de:kobv:11-d-3625286> [dostęp: 10.02.2017].
- Podręczny słownik bibliotekarza*, oprac. G. Czapnik, Z. Gruszka przy współud. H. Tadeusiewicz, Warszawa 2011.
- Reitz J.M., *ODLIS. Online Dictionary for Library and Information Science*, [b.m.w.] 2013, http://www.abc-clio.com/ODLIS/odlis_b.aspx [dostęp: 9.02.2017].
- Rešetinskij I.I., *Pervyj gosudarstvennyj standart na bibliografičeskuu terminologiiu*, „Sovetskaja Bibliografija” 1970, z. 3 (121), s. 11–16.
- Rešetinskij I.I., *Sovremennoe sostoánie bibliografičeskoj terminologii i zadači ee standartizacii*, „Sovetskaja Bibliografija” 1969, z. 2 (114), s. 19–32.
- Rossijskoe bibliografovedenie. Itogi i perspektivy. Sbornik naučnyh statej*, pod red. T.F. Lihovida, Moskva 2006.
- Rybicka-Nowacka H., *Normalizacja polskiej terminologii technicznej*, [w:] *Teoretyczne podstawy terminologii*, pod red. F. Gruczy, Wrocław 1991, s. 141–157.
- Saitava V.Ī., Lāvončyka V.E., Kuz'minič T.V., *Bibliografaznaŭstva. Gistorya: vučebny dapamožnik dla studentaŭ ustanou vyšejšaj adukacyi pa specyál'nasci 1–23 01 11 “Bibliografaznaŭstva i bibliografija” (pa napramkah)*, Minsk 2017.
- Schmoll G., *Wortschatz der Information und Dokumentation*, Leipzig 1972.
- Schneider G., Nestler F., *Einführung in die Bibliographie*, Stuttgart 2005.
- Simon K.R., *Bibliografija. Osnovnye ponátia i terminy*, Moskva 1968.
- Skalska-Zlat M., *Bibliografia w perspektywie naukoznawstwa*, [w:] *Bibliografia. Teoria, praktyka, dydaktyka*, pod red. J. Woźniak-Kasperek, M. Ochmańskiego, Warszawa 2009, s. 13–33.
- Skalska-Zlat M., *Bibliografia w Polsce 1945–1996. Naukoznawcza analiza dyscypliny*, Wrocław 2002.
- Slobodánik M.S., *Bibliografaznavstvo*, [w:] *Encyklopedija istorii Ukraïni*, pod red. V.A. Smolija, t. 1. (A–B), Kiïv 1999, s. 259.
- Słownik encyklopedyczny informacji, języków i systemów informacyjno-wyszukiwawczych*, oprac. B. Bojar, Warszawa 2002.
- Słownik gramatyki języka polskiego*, pod red. W. Gruszczyńskiego, J. Bralczyka, Warszawa 2002.
- Słownik terminologiczny informacji naukowej*, pod red. M. Dembowskiej, Wrocław 1979.
- Sokolov A.V., *Vehi i al'ternativy russkoj bibliografii*, „Bibliografija” 2001, z. 6 (317), s. 3–23.
- de Sousa J.M., *Diccionario de bibliología y ciencias afines*, Madrid 1989.
- Sparavigna A.C., Marazzato R., *Using Google Ngram Viewer for Scientific Referencing and History of Science*, <https://arxiv.org/abs/1512.01364> [dostęp: 12.10.2018].
- Sternik. Słownik terminologiczny z zakresu bibliografii i katalogowania*, pod red. J. Packa, <http://sternik.bn.org.pl/vocab/index.php> [dostęp: 9.02.2017].
- Stokes R., *The Function of Bibliography*, Aldershot 1982.
- Style współczesnej polszczyzny. Przewodnik po stylistyce polskiej*, pod red. E. Malinowskiej, J. Nonconia, U. Żydek-Bednarczuk, Kraków 2013.
- Šamurin E.I., *Slovar' knigovedčeskich terminov. Dlá bibliotekarej, bibliografov, rabotnikov pečati i knižnoj trgovli*, Moskva 1958.
- Švecova-Vodka G.M., *Vstup do bibliografaznavstva. navč. posib. dla studentiv naprámu 6.020102 “Knigoznavstvo, bibliotekoznavstvo i bibliogr.”*, Rivne 2011.
- Švecova-Vodka G.M., *Zagal'ne bibliografaznavstvo. navčal'no-metod. posibnik dla stud. viših navč. zakl.*, Rivne 2003.

- Terminologičen rečnik po informatika*, sost. S. Čavdarov [i in.], Moskva 1975.
- Terminologičen rečnik po naučna informaciâ*, pod red. S. Čavdarova i in., Moskva 1966.
- Tomaszczyk J., *Model systemu informacji terminologicznej*, Katowice 2014.
- Troskolański A.T., *O polskim słownictwie technicznym jako czynniku rozwoju polskiej kultury technicznej*, [w:] *Konferencja naukowo-techniczna „Problemy terminologiczne języka polskiego w technice”*. Bydgoszcz, 2 XII 1971, Bydgoszcz 1972, s. 25–53.
- Trzynadłowski J., *Autor, dzieło, wydawca*, Wrocław 1979.
- Vohryševa M.G., *Teoriâ bibliografii. Učeb. posobie dlâ studentov vuzov, obučaûšihsâ po special'nosti 052700 Bibl.-inform. deâtel'nost'*, Samara 2004.
- Vrtel-Wierczyński S., *Teoria bibliografii w zarysie*, Wrocław 1951.
- Wasilewitsch G., *Wörterbuch des Bibliothekswesens. Russisch-Deutsch Deutsch-Russisch*, Leipzig 1988.
- Wielki słownik niemiecko-polski*, pod red. J. Wiktorowicz, A. Frączek, Warszawa 2010.
- Więckowska H., Pliszczyńska H., *Podręczny słownik bibliotekarza*, Warszawa 1955.
- Wilkowski M., *Wprowadzenie do historii cyfrowej*, Gdańsk 2013.
- Wolfenbütteler Bibliographie zur Geschichte des Buchwesens im deutschen Sprachgebiet 1840–1980 (WBB)*, oprac. E. Weyrauch, t. 1–12, München 1990–1998.
- Wörterbuch der deutschen Gegenwartssprache*, pod red. R. Klappenbach, W. Steinitz, Berlin 1964–1977.
- Woźniak-Kasparek J., *Zawartość, dokument, obiekt, zasób — problemy nie tylko terminologiczne*, „Zagadnienia Informacji Naukowej” 49, 2011, z. 1, s. 20–32.
- Współczesny język polski*, pod red. J. Bartmińskiego, Lublin 2014.
- Základy bibliografie*, pod red. J. Drtiny, Praha 1966.
- Zawadowski L., *Lingwistyczna teoria języka*, Warszawa 1966.
- Ždanova G.S., Kolobrodova E.S., Poluškin V.A., Černyj A.I., *Slovar' terminov po informatike na ruskom i anglijskom âzykach*, Moskva 1971.
- Żmigrodzki P., *Wprowadzenie do leksykografii polskiej*, Katowice 2003.

JAKUB MACIEJ ŁUBOCKI

ON THE AMBIGUITY OF THE TERM BIBLIOGRAPHY YET AGAIN — ON THE TERM “BIBLIOGRAPHY STUDIES” FOR THE FIRST TIME

Summary

Referring to the term “bibliography” and its ambiguity, the author proposes the introduction of a new term, “bibliograficznawstwo” into the Polish terminological system. The proposal is preceded by a description of a similar situation from the 1970s in the Soviet Union, where eventually the Russian term *библиографоведение* (and its equivalents — *бібліографознавство* in Ukrainian, and *бібліяграфазнаўства* in Belarusian) were fully accepted. Finally, the author challenges the theses concerning the existence of equivalents of the term in other languages (on the basis of a lexicographic analysis and data from Google Books Ngram Viewer). In conclusion he argues extensively in favour of the introduction of the new term “bibliograficznawstwo” as well as possible benefits of such a decision.

KEY WORDS: Bibliographic science, terminology, bibliography, bibliograficznawstwo, assessment of terms